

הלכות תלמוד תורה פרק ב"ג

שלומד בהרהור לבר ^{קפז} ואפשר לו להוציא בשפתיו ^{קפח} ואינו מוציא אינו יוצא בלימוד זה ^{קפז} ידי חובת מצות ולמדתם אותם ^{קפח} וכמ"ש ^{קפז} לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגות בו וגו' וכמו בכל המצוות התלויות בדבור שאינו יוצא בהן ידי חובתו בהרהור ^{קפז} אלא אם כן שומע מפי המדבר שהשומע כעונה בפיו ^{קפז}.

אך אם מוציא בשפתיו אף על פי שאינו מכין אפילו פירוש המלות מפני שהוא עם הארץ הרי זה מקיים מצות ולמדתם ולפיכך כל עם הארץ מברך ברכת התורה בשחר ^{קפח} לפני הפסוקים ^{קפז} וכן כשעולה לספר תורה ^{קפז}:

יג כמה דברים אמורים בתורה שבכתב ^{קפח} אבל בתורה שבע"פ אם אינו מכין הפירוש אינו נחשב לימוד כלל ^{קפז}.

ואף על פי כן יש לאדם לעסוק בכל התורה גם בדברים שלא יוכל להבין ^{קפז} ולעתיד לבא יזכה להבין ולהשיג כל התורה שעסק בה בעולם הזה ולא השיגה מקוצר דעתו ^{קפח}:

פרק שלישי

א וכל מי שדעתו ובה וזכרונו יפה שיוכל ללמוד ולזכור כל התורה שבעל פה כולה הרי זה (א) לא ישא אשה עד שילמוד תחלה תורה ^א שבעל פה כולה ^ב שהן כל ההלכות

קונטרס אחרון

(א) לא ישא כו. מ"ש הרא"ש ^א דקצבה לאותו לימוד לא ידענא, הנה נה לפירוש הרע"ב סוף

קפז ראה מור שרע"ע א"ח סי' קלה ס"ד. מ"א שם סק"ה, ומי' קל"ח ס"ק ד. לעיל שם סי' קפ"ב (אפילו בזמן הזה שהעולה אינו קריא בעצמו). לק"ת שה"ש כה, א.

קפח כמו בברכת התורה וברכת קריאת התורה דלעיל. וראה לעיל א"ח סי' קפ"ב (ש"כ"ה בכל הדברים שיש בהם מצות קריאה). פ"ד שם סי' פ"א (שכר טוב בעמליו). ש"ה ביה נאמן (יג, א) ד"ה דע, ונמ' שבנות (קצ"א, ב) ד"ה לא תחמוד. לק"ת ויקרא ה, ב. שה"ש כה, רע"א.

קפ"ז ח"א א"ח סי' נ סק"ב. וראה גם לעיל שם סי' כ"ב. תנא ק"א קנ"ד, ב. לק"ת שם ושם. לק"ת ח"ד ע'.

22 הערה 9. ח"ה ע' 438 (בגנע לודי וחלק האגדה שבחתינה). שיה השהה, שער ברכת ה' ס"א. ארץ צב"ב סי' יא בהגהה. חק"י הלכות ח"ב סב, א. ח"ד פ, ב.

קצ ראה ע"י נ"י, א (לעולם לזכור איניש כו) ואע"י שלא ידע נתיא קאמרי.

קצ"א זהו יושב דף קפ"ה, א. מעב"ר יבן שפתי רננת פכ"ו. לקומי מתיירחי סדר קביעות עירתי לחרוד. וראה גם לעיל ה"י (שיזכורתי גם נה ששעב).

פרק שלישי

א כיי"תא ונבאר קידושין ב, כט, ב (ולמד תורה ואח"כ ישא אשה). רמב"ם פ"א ד"ה. מור שרע"ע סי' רטו ס"ב. חזקת חזוקה באה"ע סי' א סק"ב. בית שמואל שם סק"ג.

ב ראה ק"א (ד"ה אלא); ואפילו ידעיש קדיש ומתורה יוכל ללמוד מ"כ עד שיזכור בע"פ וליבטל מפייה ורביה.

ציונים לקונטרס אחרון

ב מתחיל לבאר דעת רש"י והרמב"ם, ואילו דעת הרא"ש בזה מבוטאת לקמן (ד"ה ולה).

קפ"ז ראה לעיל א"ח סי' מז ס"ב (הפוסק בלא נתינת מעט). שם סי' ז' (הכתוב דברי תורה ודך לימודו). סי' סח ס"א (הרהור מתוך הספר). סי' פ"ד ס"א (הפוסק בלא נתינת מעט).

קפ"ח ואם הוא אנוס ואינו יכול להוציא בשפתיו, ראה לעיל א"ח סי' קפ"ב. קובץ דברי תורה ה' ע' מג.

קפ"ט ג"כ (כ), סמ"ג ריב הסרא (לענין ק"ש, כדלעיל סי' סב ס"ב, וש"נ). עיין שם פ"ג יחושע דף טו, ב (בביאור לרשי"ש שם ד"ה ההוא). וראה גם תנאי שם ושם, ובאגרוף סי' כה (קנ"ב, ב). גידול תורה (יג) לש ע' צה. הערות וציונים סי' 9/א.

קפ"א הברים ה, א. הובא לעיל ה"א. וראה לעיל א"ח סי' פ"ה (משמע שמצות והגות יוצא בהרהור). תניא פ"ה (מעלת מצות ידיעת התורה על מצות ת"ת שבדבור). וראה רישות על התנאי שם. לק"ש דמ"ו ע' 327. ספר המאמרים מלקטק היא ע' ר"א הערה 55. שיעורים בספר התנאי ח"ג (הלק"ט) ע' 1120 הערה 6. שלחן המלך ח"ג ע' ללה. תפארת מלך שם. הערות וציונים 10/ה.

קפ"ב יהושע א, ה.

קפ"ג כדלעיל סי' סב ס"ג, וש"נ. וראה גם תנאי פ"ה (מש, ב).

קפ"ד מוכח לה, ב. תוס' ברכות ב, ב ד"ה כדאשכחן (לענין ת"ת). כדלעיל א"ח סי' ח ס"א, וש"נ. וראה קובץ דברי תורה ח"ו ע' קה.

קפ"ה כדלעיל שם סי' מז ס"ה.

קפ"ו ראה לעיל שם סי' מז ס"ז.

א קידושין פ"א סי' סב. הובא בטור אבה"ע סי' א.

קונטרס אחרון

פ"ה דאבות בפירוש הראשון ובן כ' לרדוף אחרי מזונותיו, הרי הקצבה מפורשת במשנה ה' שנים משנה וה' שנים לתלמוד. וכן כתב הרמב"ם בהרי"א דיש קצבה לתורה שבע"פ כמ"ש ושליש בתורה שבע"פ כו' ולא לעסוק תמיד בתורה שבע"פ כו' ויפנה כל ימיו לגמרא כו'. ולפי שהגמרא (דבר שאין לו גבול וקן כדכתיב ארוכה מארץ גוג') לפי דעת הרמב"ם אין לה קץ [ח]תכלית דסבירא ליה¹ שהיא להבחין דבר מתוך דבר ע"י עיון ופלפול בעמקי ההלכות שזהו ודאי דבר שאין לו גבול וקן כדכתיב² ארוכה מארץ גוג' הילכך אין לו ליבטל ממצות עשה³ דפרו ורבו בשבילה אלא יש לו לקיים מצוה זו (ג"כ להזור על תלמודו לעתים) תחלה ואח"כ יעסוק כל ימיו בעיון הגמרא כפי הפנאי שלו כו'. ואף שיהיו רחיים בצוארו ולא יוכל לעסוק בזה הרבה כל כך, כי צריך לו ג"כ להזור על תלמודו לעתים⁴, הרי בלאו הכי גם כן לא יוכל לירד התכלית וסוף העיון ופלפול, ועל כן אין לו ליבטל ממצות עשה המוטלת עליו בשביל לימוד שאין לו קץ וסוף⁵.

ומכל מקום אין זו⁶ אלא עצת חכמים המורים לאדם דרך ישרה שיבור לו⁷ אבל ליכא איסורא⁸ כלל במילתא אם הפך ללמוד תורה כל ימיו ולא לישא אשה כלל כבן עזאי⁹. ואפילו שלא בעיון הגמרא (והפוסקים) ופלפול משום דלאו בר הכי הוא, רק להזור על תלמודו תמיד¹⁰, כדמשמע מסתימת לשון הרמב"ם הלכות אישות פרק ט"ו¹¹ שכל אדם שהפך לעשות כבן עזאי אין בידו עון, והטעם פירש שם הרמב"ם תחלה¹² שהעוסק במצוה פטור כו'¹³, ואף שמבטלין תלמודו תורה למצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים, כדאיתא במ"ק דף ט"ב¹⁴ ובירושמי דברכות פ"ק¹⁵ ולית ליה לרשב"י שפסקין לעשות סוכה ולולב כו' הלמד שלא לעשות כו', הינו להפסיק לפי שעה וזמן מה ואח"כ הזור לתלמודו¹⁶, אבל לא להיות רחיים בצוארו שהוא ביטול תמיד עולמית, ויוכל לבא לידי שכהה לשכוח דברי תורה הרבה כשלא יהיה לו פנאי להזור על תלמודו כראוי. ואין ידיעת התורה נדחית מפני מצוה זו דפרו ורבו אף שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים¹⁷, כמו שאינה נדחית בתחלת לימודו של אדם שאמר¹⁸ לימוד תורה ואח"כ ישא, ובטל ממצוה זו שנים רבות מאד אחר כ"ף, כל זמן שלומד תורה ע"ש ברמב"ם¹⁹, וע"כ הטעם משום ידיעת התורה עדיפא

ציונים לקונטרס אחרון

- ג וכן נפסק לעיל פ"א ה"א, וכאן בפנים, וראה לעיל פ"ב קו"א סוף פ"א א, ולקמן (ד"ה ולזה), שלדעה זו נחלק התלמוד לב' חלקים, ואחר שסיים החלק הא' (לדע' הטעמים בדרך קצרה) ישא אשה וילמד לפלפול התלמוד.
- ד פ"א ה"א"ב, שמחלק בהרי"א בין תורה שבע"פ לבין גמרא (וכ"ה לעיל פ"ב ה"ב), ומסתבר שמה שפסק (פ"א ה"ה, ובהל' אישות פט"ז ה"ב) לעולם לימוד אדם תורה ואחר כך ישא אשה, הכוונה היא שסיים תורה שבע"פ (ולא גמרא).
- ה ובדלעיל פ"א ה"ה.
- ו אולי נכללה שורה זו מלקמן בסמוך.
- ז פ"א ה"א"ב.
- ח איוב יא, ט, ובדלעיל שם ושי"ג.
- ט בראשית א, כה, ימנות סה, ב. כ. רמב"ם הל' אישות פט"ז ה"א.
- י אולי נכללה שורה זו מלקמן בסמוך.
- יא וכ"ה לקמן בפנים סוף ה"ג.
- יב כמבואר ברמב"ם פ"א ה"י"ב, וכ"ה לקמן שם, ויתבאר חז"ב זה לקמן (ד"ה ואפילו).
- יג וכ"ה לקמן (ס"ה ולזה) ברעת הרמב"ם.
- יד זו שנתבאר לעיל, שיש לו לקיים מצוה זו ולישא אשה, וכ"ה כאן בפנים, שילומד תורה ואח"כ ישא אשה.
- טו עפ"י אבות פ"ב.
- טז רמב"ם הל' אישות פט"ז ה"ב, שר"ע אדע"ז סי'
- א ס"ד, ודעת הרא"ש בזה מבוארת לקמן (ד"ה ורבנן), ובפנים לא הובאה הלכה זו.
- ב ביבמות סג, סע"ב.
- ג שדוקא זה רוחה את מצוות פרו ורבו (משא"כ עיון הגמרא והפלפול שאין לו קץ, כדלעיל בתחלת הקו"א, ואין חז"ב להזור עליו, כדלקמן ד"ה ולזה), וראה לקמן (ד"ה והנה חילוק), שגם אחר שלמד כל התורה נשארה מצות והגית בו יומם ולילה, אלא שהיא נדחית מפני מצות עשה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים.
- ד הלכה ג, מי שחשקה נפשו בחתורה (משמע אפילו אינו לומד בפלפול התלמוד כו'), ודעת הרא"ש בזה מבוארת לקמן (ד"ה ורבנן).
- ה כ בהלכה ב.
- ו מן המצוה, וכל שכן בתלמוד תורה, וכדלעיל סי' לח ס"ז (לענין מצוות) וראה העו"ב תתע"ז ס"ו.
- ז ע"ב, וכדלקמן פ"ה ה"ג, וראה גם לעיל א"ח סי' לח ס"ט ושי"ג, ושם החילוק בזה בין תורה למצוות ראה לקמן שם ולעיל א"ח סי' תמר ס"י"ח.
- ח סוף ה"ב, ובדלקמן שם.
- ט וכ"ה כאן בפנים, ולעיל א"ח סי' תמר ס"ח, ומקור חילוק זה יתבאר לקמן (ד"ה אבל מ"ש וד"ה והנה חילוק).
- י כה כדלקמן (ד"ה אבל אין).
- יא קידושין ט, ב, וכנפסק כאן בפנים ושי"ג.
- יב בהל' אישות פט"ז ה"ב, הרי זה מותר להתאחר (אחר עשרים שנה).

הלכות תלמוד תורה פרק ג תעה

במעמיהן בריך קצרה: שהן פירוש כל התרי"ג מצותי בתנאיהן ורקוקיהן ורקוקיהן

קונטרס אחרון

ממעשה¹⁷, דאי משום שיוכל לקיימה אח"כ¹⁸ אטו מי ידע כמה חיי¹⁹, וא"כ הוא הדין אחר שלמד, אם ישכת תלמודו, דרומה לאשה שילדת וקוברת²⁰, והיינו טעמא דבן עזאי להרמב"ם שלא נשא לעולם משום דלעולם יש לחוש לשכחה כל זמן שאינו עוסק בתלמוד תורה, כמי שבהלכות תלמוד תורה²¹ עד יום מותו שכל זמן שאינו לומד שוכה ע"ש.

ואפילו בשוכה דבר אחד מתחייב בנפשו²² ועובר בלאו²³. והא דלא מנה הרמב"ם לאו זה במנין (המצות) תרי"ג²⁴ (וגם בחיבורו לא הביא איסור לאו זה כלל השנוי בבירייתא וגמ' פרק י"א דמנחות²⁵), י"ל משום דס"ל דאזהרה זו דהשמר לך פן חשכה וגו' אינו לאו בפני עצמו אלא השמר דעשה נמי לאו הוא²⁶ לפ"ד הרמב"ם פ"ד²⁷ מהלכות תפילין, וה"נ השמר דעשה הוא לפי דעת הרמב"ם, כמ"ש בהדיא²⁸ עד אימתי חייב ללמוד עד יום מותו שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך וכל זמן שאינו עוסק בלימוד הוא שוכה, וא"כ מצות עשה דתלמוד תורה כהלכתה ולא דשכחה הם דבר אחד לפי דעת הרמב"ם²⁹, והשוכה מחמת שאינו חוזר לימודו כראוי³⁰ אפשר דהוי בכלל תקפה עליו משנתו לפי דעת הרמב"ם, וכדחנן³¹ שאינו מתחייב עד שישב ויסירם מלבו, וגם אינו עובר כדנתיא במנחות שם, והיינו השמר דעשה³², אלא דזה דרוקש שהרמב"ם יפרש פירוש לצידד הימני לא יהיה כו'³³, ואין לומר דאף שאינו עובר בלאו ככהאי גוונא³⁴ אפ"כ יש חיוב לזכור ולא לשכוח מקרא³⁵ ודשנתם או מדכתיב³⁶ ותשכח תורת אלהיך וגו', א"כ סוף סוף היה ליה להרמב"ם להביא איסור זה בחיבורו. אלא ודאי דסימך על מ"ש³⁷ וחיוב לשלש זמן כו' כדי שלא ישכח דבר כו', דממילא משמע דגם בתחילת לימודו צריך לחזור כל כך שלא ישכח כו', שא"כ לא יועילו לו אח"כ עתים מוזמנים כו' ע"ש³⁸, והיוב זה הוא מפי השמועה, ככל דיני תורה שבע"פ. וכמו חיוב לשלש זמן כו', שכך קבלו חכמים ביאור מצות והנהגת הלימוד איש מפי איש (וכמ"ש בהקדמתו בחיבורו שכל המצות שניתנו למשה בסיני בפירושן ניהנו שנאמר וכו' והמצוה

שלדעת רש"י חק הן דורה נישאין, ולא הפלגול שבתלמוד (ראיה שם ביאור דעות רנ"בם ורא"ש בזה).
ד כרלעיל פ"א ה"ד, ופ"ב ה"א.

ג כרלעיל פ"ב ה"א, וק"א שם טוף ס"ק א (שלדעת רש"י והו' חלק הראשון של התלמוד, דבן המש עשרה לתלמוד), ונתבאר בק"א כאן (בתחילתו וב"ה וזה)

ציונים לקונטרס אחרון

לט פ"א ה"י.
מ וכוין שמנה העשה של לימוד התורה לא מנה הלאו של השמר.
מא כמבואר ברמב"ם שם סוף ה"ב (שזה אינו השמר דעשה של לימוד התורה אלא ענין בפני עצמו).
מב אבות פ"ג מ"ח.
מג זמן שאינו עובר אלא כששוכה מחמת שלא לומר (משא"כ כששוכה מחמת שאינו חוזר), לכן מוכן שהוא השמר דעשה, ואינו לאו בפני עצמו.
מד ששכחה בעל כרחו, וכרלעיל פ"ב ה"ז: מפני שהיא חמורה עליו ולכן נשכחה ממנו ולא תועיל לו מה שתזוז עליה כדא"י.
מה עירובין נד, ב (שמרבה בגירסא ואינו מחזור עליה, רש"י. וכרלעיל שם), הרי שאם אינו חוזר הוא עובר ומתחייב כו'.
מו שלא בזה מיירי השמר כו'.
מז רברים ז, ז (וכרלעיל פ"ב ה"ג, שמכאן לומדים שהתורה סודרה ושוטרה בפ"י).
מח הושע ד, ג, יומא לח, ב.
מט פ"א ה"א"ב.
נ וכן נפסק לעיל פ"ב סוף ה"ז.

כח וכו"ה כאן בפנים, שנרחית מפני מצות תלמוד תורה השקולה כנגד כל המצות.
כט כמבואר לקמן בפנים ה"ב (יגמור בעשרים שנה או יתרה), ונאמר שרוחה מטעם אפשר לקיים שניהם. ל עפ"י קדושין ל, א. וכרלעיל פ"ב ה"א.
לא סנהדרין צט, ס"ע"א. וכרלעיל בפנים פ"ב סוף ה"ד.
לב פ"א ה"י.
לג רבי דוסתאי רבבי ינאי משום רבי מאיר באבות פ"ג מ"ח. וכרלעיל פ"ב ה"ד.
לד מנחות צט, רע"ב. וכרלעיל ברע"ב הסמ"ק, וכן נפסק לעיל שם. וראה לקו"ש ח"ד ע' 24 ואילך.
לה כקושיות דרב מצותין ח"ב אזהרה ט. דינא דהיי על המצו' ל"ת ג'. הקרי לב י"ד ח"ג ס"י קא.
לו במנחות שם היא מירא דריש לקיש (לענין לאו), ומרובא שם גם מרבי דוסתאי רבבי ינאי (שהובאו דבריו במשה אבות שם, לענין מתחייב בנפשו).
לז רבבי יוחנן מנחות לו, ב.
לח הלכה יא, שהמגית תפילין אחר שקיעה עובר בלאו (ומ"ם אינו מונה אותו ללאו בפני עצמו, כיון שהוא השמר דעשה), וראה רמב"ם הל' רוצח ושמירת נפש פ"א ה"ד. לקמן הל' שמירת גוף ונפש פ"א.

קונטרס אחרון

זו פירושה כו' ע"ש, צריך ללמוד תורה שבכתב ושבעל פה בכל יום בתחלת לימודו, אע"ג דאל תקרי ושנתנו כו' ¹⁰¹ היא אסמכתא בעלמא, וה"ל לאו דהשמר ופן בשוכה מתמת שאינו חוזר לימודו כראוי הוא אסמכתא, לקבלת חכמים איש מפי איש שצריך לזכור כל התורה, וכדכתיב ותחבת חורת וגו', ויעקר החבת השמר דעשה הוא כדמסיים ופן יסורו וגו' במסיוס מלבד. ומשום הכי לא מנאו במנין חר"ג, כמו שלא מנה לאו דהשמר דעשה גבי תפילין ע"ש ¹⁰². וסמ"ק [סוף ס' ק"ה. ובס' ט"ז נמשך אחר הסמ"ג] ¹⁰³ שמנאו ללאו בפני עצמו ס"ל דלאו אסמכתא היא. ומי שאינו חוזר לימודו אלא זה כמסור מלכו מדאורייתא לסמ"ק, אבל לרמב"ם הוא מקבלת חכמים בע"פ.

אבל אין לומר דהיינו טעמא דבן עזאי דסבירא ליה שהיא מצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים, כדקאמר ¹⁰⁴ אפשר לעולם שיתקיים כו', דלא קאמר הכי אלא לשואלים שאינו מקיים מה שדורש נאה שהוא ממעט הרמות כו', ולזה אמר שאפשר לעולם כו', לעולם דייקא, שהעולם יוכל להתקיים, אבל המצוה אינה מתקיימת ע"י אחרים כי המצוה היא על כל אחד ואחד בפרט, והיא חובת הגוף. כסוכה ולולב שצריך להפסיק מתלמוד תורה ¹⁰⁵ ולא סגי במה שכל ישראל יושבים בסוכות.

ורבנן לא פליגי על בן עזאי (לפ"ד הרמב"ם ¹⁰⁶). ומשום הכי הרשות נתונה לכל אדם התפין לעשות כבן עזאי ולפ"ד הרמב"ם ¹⁰⁷. וכן פסק בש"ע אה"ע ס' א"י, וגם הרא"ש שכתב ¹⁰⁸ כי לא יתכן כו' מודה להרמב"ם דגם עכשיו יכול אדם לעשות כבן עזאי, ומשום הכי פסק כן בש"ע בלי שום חולק. וכוונת הרא"ש היא כדסיים בלשונו שלא מצינו כו' שנפשו חשקה כו', חשקה דייקא, ור"ל מרלא מצינו רק בן עזאי מכלל שאין נכון לעשות כן לכל אדם, אף שאין איסור בדבר, והיינו טעמא משום דכיון שאין נפשו חשקה בתורה כל כך טוב לו יותר לקיים המצוה רבה ¹⁰⁹ דפרו ורבו, ואולי יתקיימו שתייהן בירו, ואף אם יהיו רהיים בצוארו ואפשר שלא יוכל לעסוק כראוי ויבא לידו שכתה אין לו לחוש מאחר דאינו עובר בשוכה לאנסו ¹¹⁰, אלא אם נפשו חשקה ואינו רוצה לשכות, אע"פ שלא יעבור, הרי ידיעת התורה עדיפא מפריה ורביה, ויכול לעשות כבן עזאי אע"פ שאין חיוב הדבר, אבל מן שאין נפשו חשקה כל כך רק שרוצה לצאת ידי חובתו לקיים המצוה כהלכתו נכון מצות ידיעת התורה, שהוזהר מכללה במ"ש ¹¹¹ ואספת דגנך הנהג בהן מנהג דרך ארץ כו', ולא חייבה תורה להיות הכל כבן עזאי.

ולזה ¹¹² אמר דלא ידענא קצבה כו' משום דלא ס"ל כמ"ש בפ"ב ¹¹³ בשם רש"י באבות פ"ה דהתלמוד נחלק לב' חלקים, אלא ס"ל שהטעמים והפלפול הכל אחד ואפשר לעמוד על עומק הטעם כי אם ע"י הפלפול כמ"ש בפ"א ¹¹⁴ ובפ"ב ¹¹⁵. ואפשר דהרא"ש לא כתב כן אלא להלכה

ציונים לקונטרס אחרון

סב דברים יא, יד. ברכות לה, ב. וכולקמן (ר"ה ולרבי ישמעאל), שגם בתחלת לימודו לא נתנה תורה קצבה ושעיור למלאכה כו' לרי מחסורו כו' דלא אשבתן שחייבה תורה לסבול חיי צער רק מרת סחיות היא. אמנם ראה לקמן בפנים פ"ד ה"ו (שרק מצות והגות הותר מכללה כו', ולא מצות ידיעת התורה). מאמר חסידים הראשונים (שגם לרבי ישמעאל שסובר בברכות לה, ב. הנהג בהם מנהג דרך ארץ, יש חילוק בין מצות ידיעת התורה לבין והגות). סג חזר לתחלת הקריא, לבאר מ"ש הרא"ש שם: לימוד ואחר כך ישא אשה, וקצבה לאותו לימוד לא ידענא (אם מפרש כרש"י ורמב"ם בזה או לאו). סד קריא סוף ס"ק א. וראה לעיל שם, שהרא"ש גם לא ס"ל כשיטת הרמב"ם, שנתבארה לעיל בתחלת הקריא (ולכן כותב דלא ידענא קצבה כו'). סה סוף ה"א. סו הלכות א"ב.

נא אלא ששלשם (קידושין ל, א). נב כיון שאינו לאו בפני עצמו, וכדלעיל. נג ל"ת יג (שהוא חיוב שלא לפרוש מהתורה). נד כן עזאי ביבמות סג, סע"ב. וראה והגות בו ע' מר"ה. נה וירושלמי ברכות פ"ק סוף ה"ב (הובא לעיל ד"ה ומכל מקום, ולקמן ד"ה אבל מ"ש). נו הל' אישות פט"ז ה"ג. וראה מגיד משנה שם (שקייבלו חכמים שתובתו). נז כדלעיל ד"ה ומכל מקום. נח סעף ד'. נט קידושין פ"א ס' טי' מ: שכל יתכן שיבתלב מפריה ורביה כל ימיו שלא מצינו זה אלא בנן עזאי שחשקה נפשו בתורה. ס חט"ס שבת ד, א ד"ה וכי. גיטין לח, סע"א. מא, ב ד"ה לא, ב"ש יג, א ד"ה כופין. וכמבואר כאן בפנים. סא כדלעיל (ד"ה ואמילו בשוכה). ונתפשה לעיל בפנים פ"ב ה"ז: כגון שטרור הרבה בפרנסתו כו'.

הלכות תלמוד תורה פרק ג

סופרים¹ ואח"כ ישא אשה² ויעסוק אח"כ כפי הפנאי שלו בעיון ופלפול כל ימיו כפי כחיו

קונטרס אחרון

למעשה האידיא שהטעמים כתובים וחתומים בתלמוד, ואי אפשר לעמוד עליהם אלא ע"י הפלול ההלכה, אבל מורה הרא"ש דבימייהם שהיתה התורה בעל פה היו סדורים להם טעמים בדרך קצרה גי'כ, וכמ"ל לעיל בשם רש"י, וכדמוכה להדיא בעירובין דף נ"ד ע"ב שהייב להראות לו פנים כו', וכדפרש"י שם לתת לו טעם כו'¹⁰, וא"כ כמו שקבלו המשניות וברייתות איש מפי איש כך קבלו הטעמים על כל הלכה והלכה. והיינו בלי פלפול כדמוכה מדאמרינן בנדרים דף ל"ה דהפלפול¹¹ לא ניתן רק למשה ולדודעו, ומשום הכי נמי גם בימייהם לא היו הזירים לזכור בעל פה רק ההלכות בטעמיהן ולא הפלפול, שלא היו הזורים עליו כל כך, כדאשכחן ברב ששת¹² ורב יהודה¹³ דכל תלחין יומין מהדרי תלמודיהו, ואילו רב אשי גמר תלמודו פעם אחת לשלשים שנה במהדורא קמא וכן במהדורא בתרא, כדפירש רשב"ם בב"ב דף קנ"ז¹⁴, והיינו משום רוב עיון ופלפול. ומשום הכי נמי נשכח¹⁵ כל פלפול התנאים והאמוראים הראשונים, ולא הובא ממנו בתלמוד כי אם מעט מועזי, כדאשכחן בפ"ב דשבת¹⁶ ברשב"י דעל כל קושיא דרבי פנחס בן יאיור מהדר ליה כ"ד פירוקי, ולא נמצא כזה בכלול תלמודא], וריש לקיש הוה פריך כ"ד קושיות על כל מימרא דרי יוחנן¹⁷ ולא אשכחן בכל תלמוד כ"ד קושיות אמירא דרי יוחנן כי אם ז' והי¹⁸ לכל היתר, והשאר נשכחו, משום שאין חיוב לחזור עליהן מאחר שלא ניתן הפלפול רק למשה. ומשום הכי נמי לא יתאחר מלישא אשה בשבילו לפ"ד רש"י שהתלמוד נחלק לב' חלקים¹⁹ ולפ"ד הרמב"ם²⁰ הטעם משום שהוא דבר שאין לו קץ כמ"ש ויפנה כל ימיו לתלמוד כו' וכמ"ל לעיל²¹.

אבל מ"ש הבית שמואל סק"ה²² להרמב"ם²³, דבאמת אין קצבה כו', אשתמיטתיה מ"ש הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"א²⁴ ואח"כ ישא אשה כו', והכי תניא בהדיא בברייתא²⁵, וצ"ע. וגם מ"ש הבית שמואל דבן עזאי הוה אפשר לו לישא ולא יהיה לו טרחא בשביל מוזנות כו', זה אינו במשמע ולשונו²⁶ דקאמר ומה אעשה כו', דמשמע שאי אפשר לו לקיים שתייהן. וגם ע"כ צ"ל כן, ולא"כ במה יפטר ממצות עשה דאורייתא, אם לא כמ"ש הרמב"ם²⁷ שהעוסק במצוה פטור כו', והיינו דוקא כשאין אפשרות לקיים שתייהן, כמ"ש התוס' ורא"ש בפ"ג דסוכה²⁸. ואף האור זרוע²⁹ ור"ן שם³⁰ מודים בתלמוד תורה³¹ שצריך להפסיק למצוה שאי אפשר לעשות ע"י אחרים ולא

ה בדלעיל פ"ב ה"א.

רוצה לשכוח.
ז בדלעיל פ"ב ה"ב וראה לקצת ה"ג (שגם תיור על הראשונים). ק"א (ד"ה ונכל מקום, אודות החשש שלא ישכח אח"כ. וד"ה ולת, המעם ובישבל הפלפול לא יתאחר מלישא אשה. וד"ה והנה חילק, המעם שנוצת והנית בו ימים וילתה נדיות מצני מצות עשה).

ו ראה ק"א (ד"ה ונכל מקום) שזו רק עצת הנכמים, אבל הרשת נתנה ללמוד תורה כל ימיו (כדי שלא ישכח מה שלמד) ולא לישא אשה (בבן עזאי), ואין בה אומר. ונכל מקום ביאר בק"א (ד"ה ורבנן) בדעת הרא"ש, שאין נכון לעשות לו כלל אדם, אלא אם נפשו חשקה בתורה ואינו

ציונים לקונטרס אחרון

- עח בתחלת הק"א.
- עט אבה"ע סי' א.
- פ ה"ל אישות פט"ו ה"ב: מותר להתאחר.
- פא הלכה ה.
- פב קידושין כט, ב.
- פג יבמות סג, ב.
- פד ה"ל אישות פט"ו ה"ב (לענין כל אדם, שהעוסק בתורה יתאחר מלישא אשה).
- פה כה, א תוס' ד"ה שלוחו, ורא"ש סי' ג.
- פו ה"ל סוכה סי' רצט. ובהנהותא אשרי ברא"ש שם.
- פז סוכה (יא, א) ד"ה ואכא. וכדויתוי נפקס לעיל
- א"ח סי' יח סי' י. רמח ק"א סי' א. סי' תת
- ס"ח.
- פח שאם אפשר לקיים שניהם, היינו שאתר קיום המצוה יחזור לתלמודו, צריך כו'.

- סו בדלקמן פ"ד ה"ח.
- סז הלבין דברי מתוך דבר, הוא דניתן למשה, ונהג בה טובת עין ונתנה לישראל (רש"י).
- סט פסחים סח, ב.
- ע ר"ה לה, א. רש"י שם ד"ה מתלתין, וראה תניא אנה"ק סי' כו (קמב, ב).
- עא ע"כ ד"ה מהדורא בתרא.
- עב רש"י סוכה כח, א ד"ה הויתו.
- עג לג, סעי'ב. וראה תניא שם.
- עד בי"מ פו, סעי"א.
- עה ראה בי"ב קנר, ב. הורת מנחם ש"פ נשא תשמי' ע' 2282. הערות וציונים להל' ת"ת ע' 476.
- עז בדלעיל בתחלת הק"א, ולעיל פ"ב ק"א סוף ס"ק א.
- עז פ"א ה"א"ב (שלא נחלק לב' חלקים, וברלעיל שם).

קונטרס אחרון

מיפטר משום עוסק במצוה, כדאיתא בירושלמי⁹⁹ ולית ליה לרשב"י שמפסיקים לעשות סוכה כו', וכדאמרין במרא דילן במ"ק דף ט' ט'¹⁰⁰, וכמ"ש הרמב"ם¹⁰¹ וטור וש"ע סי' ומ"א¹⁰². אם לא דיש לחוש ג"כ לשכחה ע"י החיים בצוארו¹⁰³, וידיעת התורה קודמת למעשה¹⁰⁴, וכמ"ש התוס' סוף פ"ק דקידושין¹⁰⁵ בשם שם מפרשים. עיין שם דמייירי על כרחך באי אפשר לעשות ע"י אחרים, דאפשר ע"י אחרים גם אחר שלמד אין לו להפסיק, כדאמרין סתמא במ"ק דף ט' כגון במצוה כו', ובירושלמי פ"ג דפסחים¹⁰⁶ ובפ"ק דהגיגה¹⁰⁷ ע"ש. ואתי שפיר הא דאמר רבי אבהו התם¹⁰⁸ המביל אין קברים כו', גם אי לא היו מלווין ועוסקים כדי צרכו¹⁰⁹, משום שהיה תחלת לימודו והיה מתבטל תמיד ע"י¹¹⁰. ודאמרי התם רבנן דקסרין הוא דתימא כו'¹¹¹, לא קאי ארבי אבהו אלא אהא¹¹² דנמנו וגמרו סתמא שהתלמוד קודם כו' (ואת"ל דקאי נמי אדרבי אבהו¹¹³, יש לומר שלא היה מתבטל הרבה כל כך עד שלא יוכל לבא כלל לידי ידיעת התורה (וגם אם אינו מתאחר כ"כ) ע"י¹¹⁴, אלא מקפיד היה על מה שהיה מתבטל גם כשהיו מלווין ועוסקין כדי צרכו וע"י מתאחר לבא לידי ידיעת התורה, וגם אם אינו מתאחר אין לו לבטל. גם אם אינו מפסיק מתלמוד תורה אלא הוא מופסק ועומד בלאו הכי¹¹⁵, מאחר דהברירה בידו להתחיל מיד בתלמוד תורה וליפטר מקיום המצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים המלווין כדי צרכו. ומ"ש הרמב"ם¹¹⁶ וטור וש"ע¹¹⁷ סעיף י"ח לא יפסיק דוקא, היינו לאיסורא¹¹⁸, אבל הברירה היא גם כשמופסק בלאו הכי¹¹⁹. ותדע דגדולה מזו אשכחן¹²⁰ במי שתורתו אומנתו, דתניא¹²¹ אין מפסיקין לתפלה, ואפ"ה ס"ל להתוס' שם¹²² דהוא הדין במופסק ועומד בלאו הכי, דא"כ לא קשה מידי מ"פ"ב דשבת¹²³. ונימוקם עמם, משום דס"ל דהנך לאוקמי מתני' ובריתא¹²⁴ בתפלת שהרית דוקא, וכגון שקרא ק"ש לפני נץ החמה שלא הגיע זמן תפלה עדיין¹²⁵, ללאחר נץ החמה, וכן בתפלת ערבית, משהפסיק לק"ש ובכרונותיה¹²⁶ ה"ל לטמוך גאולה לתפלה ולהתפלל¹²⁷. אלא ודאי דאפילו בכהאי גוונא מקרי מפסיק מתלמוד תורה,

ציונים לקונטרס אחרון

פט ברכות פ"א סוף ה"ב. שבת פ"א סוף ה"ב.
 צ רע"ב (שלאו אם אפשר לעשותה ע"י אחרים).
 צא פ"ג ה"ד.
 צב סי"ח, וכן נפסק כגון בפנים. לקמן פ"ד ה"א. לעיל
 אור"ח סי' י"ח ס"ט וש"ע.
 צג שאו הוי אי אפשר לקיים שניה ומיפטר משום עוסק במצוה.
 צד כרלעיל (ד"ה מכל מקום). משא"כ מצות והגית (היינו אחי שלמד) אינה קודמת, מטעם האמור לקמן בפנים פ"ד סוף ה"ו. וראה והגית בו ע' מז; קר; קיט קטב.
 צה מ, ב. ד"ה תלמוד (חלק בזה בין תחלת לימודו לבין מי שלמד כבר).
 צו הלכה ז.
 צז הלכה ז.
 צח בירושלמי שם, ששלח את בנו ללמוד בטבריה, וכשאמרו לו שבנו עוסק במגילות חסד (קברת מתים), שלח לו המביל אין קברים בקיסרין שלחתיך לטבריא.
 צט שמבאר בכתובות יז, סע"א שאו צריך להפסיק לימודו.
 ק כדברי התוס' דלעיל, שיריעת התורה בתחלת לימודו דוחה שאר המצות.
 קא בשיש שם מי שיעשה אבל אם אין שם מי שיעשה המעשה קודם (אף דמייירי בתחלת לימודו).
 קב דאמרי בירושלמי שם (ומייירי באדם שלמד כבר).
 קג שגם בתחלת לימודו אינו דוחה קיום המצות כשאי אפשר לעשותה ע"י אחרים (דהיינו דלא

כתוס' הג"ל שמחלק בזה בין תחלת לימודו למי שלמד כבר).
 קד שבוה הוי כאפשר לקיים שניהם, וגם בתחלת לימודו אינו דוחה שאר המצות (כשאי אפשר לעשותה ע"י אחרים).
 קה גם על זה הקפיד רבי אבהו שלא יתעסק בנו במגילות חסד.
 קו פ"ג ה"ד. ולקמן פ"ד ה"ג.
 קי יו"ד סי' רמו.
 קיז וכ"ה לעיל סי' תנ ק"א ס"ק ב (אסור). ולענין תפילין, ראה לעיל אור"ח סי' י"ח סוף ס"ט.
 קט ולענין העוסק במצוה פטור מן המצוה, במופסק ועומד, ראה לעיל אור"ח סי' רמח ק"א ס"ק א.
 קי אפילו במצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים. קיא שבת יא, א. ודלקמן פ"ד ה"ה.
 קיב ד"ה כגון רבי.
 קיג לז, ב: בעינן צלויי לבשו מיכסו ומצלו ומתחין דמייירי דוקא לענין ק"ש, ולא לענין תפלה, אף שהוא כבר מופסק ועומד כשקורא ק"ש). וראה מ"א סי' ק סוף ד.
 קיד משנה שבת ט, ב וביריתא שם יא, א (מפסיקין לק"ש ואין מפסיקין לתפלה).
 קטו כרלעיל אור"ח סי' נח ס"ד (בדעה הב'), שאו אינו סומך גאולה לתפלה, ולכן חזר ללימודו.
 קטז כרלעמן בפנים פ"ד ה"ה וש"ע.
 קיז כרלעיל אור"ח סי' קיא ס"א וש"ע.
 קיח לעיל שם סי' רפז ס"ז וש"ע.

הלכות תלמוד תורה פרק ג. עומת

שאם ישא אשה תחלה יהיו רחיים בצוארו¹ מרדת פרנסת אשתו ובניו ולא יוכל לעסוק בתורה כראוי כל ק"ט ללמוד ולכוור כל ההלכות במעמיהן שהן פירוש התרי"ג מצות

קונטרס אחרון

מאחר שאפשר לו לעסוק בה, אלא דשאני תפלה שהיא חיי שעה² ולא דמי לעשיית מצוה שברמב"ם וטור וש"ע סעיף י"ה³. ועיין שלי"ה⁴ שכן דעת רש"י⁵ אכ"כ כיש מפרשים שבתוספות. אלא דליש מפרשים היינו טעמא משום שמביא לירי מעשה, וא"כ בקדשים וטהרות לכאורה לית לן הכי⁶, אבל מהא דתניא⁷ סתמא ילמוד תורה ואה"כ ישא כו', וכן כתב הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"א⁸ (והיינו אפילו אחר כ', כמ"ש באה"ע סי' א'⁹), משמע אפילו זרעים קדשים וטהרות¹⁰ יכול ללמוד כל כך עד שיזכור בע"פ המשניות והברייתות וליבטל מפריה ורביה, ומי שנפשו השקה כבן עזאי יכול ליבטל כל ימיו גם בשביל ידיעת זרעים קדשים וטהרות שלא ישכח דבר מהם כמ"ש לעיל¹¹, ותדע עוד דאל"כ גם רוב סדר נשים ונזיקין¹² לא היה ליה ללמוד קודם כדאיתא בגמרא שם¹³, אלא ודאי דמטות ושונתם וכן לאו ופן יסורו¹⁴ קאי אבל התורה כולה שבעל פה, שהיא פירוש כל התרי"ג מצות שבכתב גם שאינן נוהגות עכשיו, וגם המסורות לכהנים ולמלך, וגם כל דרשות הפוסקים שאינן פירוש התרי"ג מצות והן ההגדות¹⁵. ותדע עוד מדחיבי אפילו ללמדם לתלמידים בהנם ואסור ליטול שכר משום מה אני בהנם כו'¹⁶ מכלל דחיובא דאורייתא הוא, ומרתנן התם סתמא בנדרים דף ל"ה ומלמדו מדרש הלכות כו', משמע אפילו קדשים וטהרות לא דמי לפיסוק טעמים, דשרי בשכר למ"ד לאו דאורייתא ע"ש דף ל"ז¹⁷ (וברא"ש שם¹⁸), דמרתנן היינו פסא דרוב ככולו הוא בקדשים וטהרות). וכן מוכח בהדיא ג"כ מדרתנן¹⁹ סתמא כל השוקה דבר אחד ממשנתו כו' משמע אפילו בקדשים וטהרות, ואילו לא היה חיובא דאורייתא ללמוד ולידע כל פרטי ההלכות לא היה מתחייב בנפשו כשלמד ושכח דבר אחד ממשנתו, אף שיודע כללות ההלכות רק ששכח פרט אחד מהן.

ותנה חילוק זה שבין מצות ידיעת התורה כולה למצות והגית בו יומם ולילה²⁰ (שזו נדחית מפני

ח ר' יוחנן קדושת שם. ש"ע שם ס"ב.

ט ראה רש"י קדושין שם (ובבבליהו). רמב"ם שם (אין דעתו פניה ללמוד). מור (בנ"ל). ש"ע שם (א"א לו

צייונים לקונטרס אחרון

- ק"ט כדלקמן פ"ד היה וש"י. ולכן נדחית אף שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים.
- ק"ט שאינה נדחית אלא כשאפשר לעשותה ע"י אחרים. וראה גם לעיל או"ח סי' קן ס"ה.
- ק"ב מ"ם שביעות (קפ"ד, א) ד"ה ככר. וראה דעת רש"י ע"י יד.
- קכ"א ב"ק יו, א ד"ה מביא לירי מעשה, אלאא מעשה עירוף (ולכן בתחלת לימודו התלמוד גדול, משא"כ אחר שלמד בכ"ג). וראה לקמן בפנים פ"ד ה"ב.
- קכ"ב וכדלקמן בפנים פ"ד ה"ג (שלימוד קרשים וטהרות שאינו מביא מעשה לירי מעשה אינה שוקלה כנגד כל המצוות).
- קכ"ג קדושין כט, ב.
- קכ"ד ה"ה. וכ"ה בטור וש"ע יו"ד סי' רמז ס"ב.
- קכ"ה סי"ג. וכ"ה ברמב"ם ה"ל אישות פט"ו ה"ב.
- קכ"ו וכן נפסק בכל בפנים (כל התרי"ג מצות). ועי"ז לעיל פ"א ה"ד. פ"ב ה"א (שחיוב הלימוד הוא גם במצות שאינן נוהגות עכשיו. וצייין להקדמת סמ"ג למ"ע). ונתבאר הטעם לקמן פ"ד ה"ג (לענין דחיות מצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים): מכל מקום מצות עשה של תלמוד תורה מצד עצמה היא ג"כ גדולה

לעמקו בתורה). וראה לקמן ה"ב (באיזה אופן יוכל ללמוד אם נשא אשה קודם).

משאר מצות.

- קכ"ז ד"ה ומכל מקום.
- קכ"ח ראה גם לעיל בפנים פ"ב ה"ט, שרק מעט מאה"ע"ז וחז"ל הן ההלכות הצריכות לידע לקיום המצות כהלכתן. וראה לקמן בש"ע חלק חו"מ, שהוא ליקוט ההלכות הצריכות מטור חו"מ.
- קכ"ט יומא יג, א. יבמות כו, ב.
- קל קדושין כט, ד"ע"ב (שמטעם זה קודם לבנו. ועי"ז כ"א לענין לישא אשה שהיא מצוה שבגופו).
- קל"א שהן העשה והלאו של לימוד וזורה שלא ישכח, וכדלעיל (ד"ה) ואפילו בשוכח).
- קל"ב כדלעיל פ"א ה"ד. וראה גם שם סוף ה"א וש"י.
- קל"ג נדרים לו, א. וכדלעיל פ"א ה"ב.
- קל"ד ע"ב (שלמד פסוק טעמים אינו חיוב מהתורה מותר ללמוד בשכ"ר).
- קל"ה בפירוש הרא"ש שם (לו, ב ד"ה מררשי).
- קל"ו אבות פ"ג מ"ח. וכדלעיל פ"ב ה"ד.
- קל"ז יהושע א, ח. וכדלקמן בפנים ה"ז ופ"ד ה"ז, שאחר שלמד כל התורה וקיים מצות ידיעת התורה נשארה עליו מצות והגית.

קונטרס אחרון

מצות עשה שאי אפשר לעשותנהן ע"י אחרים ולא מצות ידיעת התורה דעדיפא מינה ^{קמ"ה}). הוכרח ג"כ בתוספות דמנחות פרק ס"ד ע"ב ד"ה ארוך כו' לענין לימוד חכמת יוגינת, דמי שלמד כבר כל התורה כולה כבן דמא ^{קמ"ו} שרי ליה דוקא נולא למי שלא עדיין, ולמי דבקיש שחית וערבית קיים לא ימרוש ^{קמ"ז}, והיינו רשב"י במנחות דף צ"ט ^{קמ"ח}, והשתא אתי שפיר ^{קמ"ט} דלא קשה מדי קושיות יפה מראה ^{קמ"י} דברי רשב"י אהרדי, דבויש פ"ו דברכות ^{קמ"י} פליג רשב"י אר' ישמעאל דאמר יכול דברים ככתבם כו' ^{קמ"ב}, ע"ש בפ"ק דפאה שהניח בצ"ע. ולפי מ"שן בשם התוספות ^{קמ"ג} אתי שפיר, דברכות מיירי בהחלת לימודו שלא למד עדיין כל התורה כולה, כדקאמר התם תורה מה תהא עליה, פירוש שלא יוכל לבא לעולם לידי ידיעת התורה כולה כשיהרוש בשעת חרישה וזורע כו', ע"ש דבהכי מיירי כל הסוגיא עלתה בידם כו' זה וזה נתקיים כו' זה וזה לא נתקיים כו', דהיינו דמא (משמכו ענין לו בגמ' שם) שלמד כבר כל התורה כולה ויודעה היטב, רק שצריך לקיים מצות לא ימרוש ^{קמ"ד}, בפרק אחד לרבי אמר ובק"ש שחירת וערבית לרשב"י, ואח"כ יכול לעסוק בהכמת יוגינת אתי יש לו צורך בה לצרכיו (ע"י יפה מראה פ"ק דפאה), מפני שקרוב למלכות, אלא שאינו צורך צבור כמ"ש התוספות שם ^{קמ"ה}, והוא הדין שיכול לעסוק בשאר צרכיו ומשא ומתן אחר שלמד כבר כל התורה. ואתי שפיר דלא פליג ר' שמעון אברייתא דפ"ק דקדושין ^{קמ"ו} דהייב ללמד את בנו אומנות, אחר שלמדו תורה, ומשמע התם דליכא מאן דפליג עלה ע"ש, ובר"ש ריש פ"ק דפאה ^{קמ"ז} בשם ירושלמי דר' שמעון תני ובחרת בחיים כו' (והא דמוקי ר' שמעון קרא דואספת דגנך באין עושריך רצונך ^{קמ"ח}, היינו משום דבתחלת לימודו ע"כ מלאכתו נעשית ע"י אחרים בעושי רצונך, וא"כ אחר שלמד כל התורה בודאי ג"כ א"צ לעבוד בעצמו מאחר שיש לו כבר מי שיעשה מלאכתו). ור' ישמעאל דאמר ^{קמ"ט} לכן דמא ללמוד חכמת יוגינת, א"ע"ג דס"ל ^{קמ"י} אפילו בתחלת לימודו הנהג בהן מנהג דרך ארץ, היינו משום דגזרו על חכמת יוגינת ^{קמ"י}, ע"ש בתוספות במנחות ס"ד ע"ב, ובכיפה מראה פ"ק דפאה שדחק מאד, ולא קשה מידי ^{קמ"י}, דבאמת יש לומר דבן דמא לא רצה ללמוד יוגינת

ציונים לקונטרס אחרון

מקום מלאכתך נעשית ע"י אחרים כו'.
קמו שרק אחר שלמד כל התורה סוכר רשב"י במנחות דסני בק"ש שחירת וערבית.
קמו נר, א.
קמו דאה מ"ש רבנו במאמר פרק אחר (ובמאמר חסידים הראשונים): שהיו חובי גס אף על הת"ח גדול הרור היוודע כבר כולה, כיהושע בן נון שאמר לו הקב"ה והגית בו כו'.
קמט מנחות ס"ד, ב. ויתבאר לקמן בסמוך (ברעת רבי ישמעאל).
קנ כט, א. וברלעיל א"ר"י סי' קנז ס"ב, וסי' שו ס"ג.
קנא ד"ה ירושלמי (פ"א ה"א) שאילו כו' מעתה אסור אדם ללמד את בנו אומנות כון דכתבי והגית בו יומם ולילה, והא תני רבי שמעון ובחרת בחיים (דברים ל, יט) זו אומנות (והיינו שגם רשב"י מורה בזה; ודלא כגירסת הירושלמי שלפנינו: רבי ישמעאל).
קנב ולא במי שכבר למד כל התורה.
קנג עתה בא לבאר שיטת רבי ישמעאל במנחות עט, ב.
קנד ברכות לה, ב.
קנה סוטה מט, א"ב. מנחות סד, ב.
קנו תוכן המשך הדברים: ביפה מראה נדחק בזה ופירש ברב"י התוס' (סר, ב) דהיינו משום דגזרו על חכמת יוגינת, דלא כמשמעות דברי הגמרא שם (עט, ב) שאמר משום לא ימוש. אמנם באמת לא קשה מידי כו'.

קלת כמובא לעיל (ד"ה אבל מ"ש) מהתוס' קידושין ה, ב. ס"ה תלמוד, וראה לקמן בפנים פ"ד ה"י, שהמ"א קי"ל זה (לענין הדביקות בתפלה), וטעם נוסף לחלק, שמצות והגית התורה מכללה כו'.
קלט בגמרא שם עט, ב. במבואר שכן דמא למד כל התורה כולה, ובתוס' מבואר שגם המתירין לא התירו אלא במי שלמד כל התורה.
קמ קמ ירושע א, ח (תחלתו של פסוק והגית בו יומם ולילה, שהיבא לעיל).
קמא אמנם אנו קי"ל (לקמן בפנים ה"ז) דרעת רבי ישמעאל שם, שגם מצות והגית הוא כל היום והלילה, ולכן לא יעסוק בחכמות העולם (ורק בשעת הדחק קי"ל דטני בקיש שחירת וערבית, כדלקמן ד"ה ולרבי ישמעאל, ובפנים ה"ד, ופ"ד ה"ז).
קמב תמצית האמור לקמן, בישוב הסוגיות בברכות ומנחות, כתב רבנו כענין בפני עצמו, במאמר פרק אחר שחירת, ונעמת (חלקן) בחידושי צ"צ (יט, א ד"ה וזה תלשין שמעאל), והשלמתו במגדל עז (עמ' ג). כשר"ת רבנו (הוצי' תשמח ע' 274), ה"ל ת"ת עם הערות וציונים כרך ה עמ' 621, ובשלמיות יותר והוספות ממאמר חסידים הראשונים (שם ע' 645).
קמג בירושלמי פאה פ"א ה"א.
קמד לה, ב.
קמה תלמוד לומר ואספת דגנך, הנהג בהן מנהג דרך ארץ דברי רבי ישמעאל, רשב"י אומר כו' תורה מה תהא עליה, אלא בזמן שיראל עושיין רצונך של

הלכות תלמוד תורה פרק ג תפא

ועיקר התורה שבעל פה ולכן נדחת מפני לימוד זה מצוה רבה א' של פריה ורביה אף שהיא גדולה מכל המצוות ב' והוא שאין יצרו מתנבז עליו ב' ויכול ללמוד בלא הרחוקי

קונטרס אחרון

לצרכיו כמ"ש היפה מראה, אלא לתשובת המינים שיוכל להתוכח עמהם פ', שהיה דבר מצוה, או לדבר מצוה אחרת שיוכל להציל איזה ישראל כשיהיה קרוב למלכות פ', אלא שהיא מצוה שאפשר לעשות ע"י אחרים, כמ"ש החוס' פ' שלא היה בו צורך צבור כל כך, ומשום הכי אסר ליה ר' ישמעאל משום לא ימוש, ד[ל]א דמי כלל לאומנות פ' שאם אין קמה כו' פ', ולר' שמעון דלא ימנ[ו]ש יוכל לקיים בק"ש, אלא דמשום מצות ידיעת התורה אין מפסיקין למצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים, א"כ בן דמא שכבר למד כל התורה שרי ליה, וכן לר' שמואל בר נחמני במנחות פ'. ומשום הכי קאמר ופליגא דרשב"נ כו', ע"ש דלא כיפה מראה. והשתא אחי שפיר דלא קשה מידי הא הלל מחייב את העניים פ' לרשב"י דבק"ש קיים לא ימוש. וגם א"כ איפה היה עונש המר והתמור על ביטול תורה שבעל הש"ס ומדרשים ומדרשי רשב"י על כולן פ', ובמקדש ראשון ויתר הקב"ה כו' ולא ויתר כו' פ', וגם השוכה דבר אחד למה מתחייב יותר מאלו לא למד כלל פ'.

ומיהו זה דוחק קצת לומר דרשב"י דאמר סתם אפילו לא קרא אלא ק"ש כו' מיירי דוקא דומיא דבן דמא שלמד כל התורה, אלא מיירי בסתם כל בני אדם דלאו בר הכי הוא להיות ת"ח. כדאיתא בהדיא במדרש תלים פ' הובאה בילקוט שם פ' דמיירי בבעלי בתים שאין להם פנאי. ועיין מגילה דף ו' דלאוקומי גירסא סייעתא דשמיא הוא ויש יגע ואינו מוצא פ', ולא עליו תלונות רשב"י תורה מה תהא עליה, אלא על מי שיוכל להצליח בלימודו להתקיים בידו אם היה יגע כראוי ולא ינהוג מנהג דרך ארץ, אבל מי שאין מצליח ואין תלמודו מתקיים בידו לעולם גם אם יקיים לא ימוש בדברים ככתבם, מורה רשב"י שיוכל לנהוג מנהג דרך ארץ, וכל שכן בבעלי מקרא או אפילו בעלי משנה לבדה שאין דעתם יפה ללמוד התלמוד שהוא טעם המצוות, דודאי לא מיירי בהו רשב"י בפ"ו בברכות, דקאמר תורה מה תהא עליה, מאחר דנקרא בור פ', אלא במנחות מיירי בהו פ', שיוכל והא דקתני סתמא, משום שהדין דין אמת גם בת"ח שלמד כבר כל התורה לרשב"י פ', שיוכל

י ראה לק"ש תל"ו ע' 21.
יא תוס' שבת ר' א ר"ה וכו' גיטין לח, א ר"ה כל טא, ב
ר"ה לא. ב"ב יג, א ר"ה בוסין.
יב ראה מגילה כו, א תוס' גיטין שם. מור אר"ע סי' א.

ציונים לקונטרס אחרון

(ובמאמר חסידים הראשונים): לא קשה מידי מיותר הקב"ה כו' וכל מי שאפשר לו לעסוק בו. . . והעונש הוא כמי שאפשר לו לעסוק בת"ח ולהתפרנס משלו ביוזם די מחסורו ולו לעפלא תתלו ביה שלא בחיי צער (ובדלקמן בפנים ה"הד).
קסו אלא ודאי שגם כשלא למד מתחייב בנפשו (כמו בשוכה שבאבות פי"ג מ"ח. ולעיל בפנים פי"ב ה"ד). והיינו בתחלת לימודו כגיל.
קסז א, ב (רוצים אנו ליגע בתורה יום וזילה אבל אין לנו פנאי בו ק"ש שחרית וערבית ומעלה עליהם הכתוב כו'). וראה גם לקמן (ר"ה ומיהו עלינו).
קסח ילקוט שמעוני רמז תריד.
קסט רש"י שם ע"ב ר"ה סינעא.
קעו סוטה כב, א. ובדלקמן בפנים ה"ד.
קעז וכן נתבאר במאמר פרק אחד, ובמאמר חסידים הראשונים. ולדעת רב"י ישמעאל יתבאר לקמן (ר"ה ומיהו הינו).
קעב משא"כ לרבי ישמעאל כ"ה גם בתחלת לימודו, כדלקמן, וכ"ה לקמן בפנים ה"ה. וראה לעיל או"ח סי' קנ"א (במסור).

קנז בדלקמן סוף סוף ה"ז ושי"נ.
קנח סוטה פט, ב. וראה ירושלמי שבת פי"ו ה"א, וקרבן העדה שם (וישי בזה הצלת נפשות). ועד"ז בב"י יוצר סי' קנח ר"ה מי שקרוב.
קנט מנחות סד, ב.
קסו שנתבאר לעיל שלדבריו הכל לימודו אביו אומנת, אלא לרשב"י היינו אחר שלמד כל התורה ולרבי ישמעאל אף בתחלת לימודו. וקיי"ל (לקמן בפנים ה"ג וה"ד) רב"י ישמעאל, שאין חילוק בין תחלת לימודו לבין מי שלמד כבר כל התורה, אלא החילוק הוא בין אומנות (שנותר אף בתחלת לימודו) לבין חכמות העולם (שאסור אף אחר שלמד כל התורה).
קסא אין תורה (אבות פי"ג מ"ד).
קסב צט, ב (שפסוק זה דלא ימוש גו' אינו חובה ולא מצוה אלא ברכה).
קסג יומא לה, ב. ונתבאר לקמן בפנים ה"ה. והיינו דתהם מיירי בתחלת לימודו, שכוח מורה רשב"י.
קסד ראה גם לעיל בפנים פי"ב ה"ה.
קסה פתחא לאיכה רבה סי"ב. ובדלקמן פי"ד ה"ז. וראה גם מ"ש רבנו בזה במאמר פרק אחד

קונטרס אחרון

לפעמים לעסוק כל היום בדרך ארץ באקראי, אבל לא בקביעות, פן ישכח דבר אחד ממשנתו, ומשום הכי נתיירא בן עזאי מרחיב בצוארו¹⁷⁷.

ולרבי ישמעאל גם ת"ח בתחלת לימודו ינהוג מנהג דרך ארץ. רק שיעשה תורתו קבע, ויוכל להיות ת"ח שתלמודו מתקיים בידו¹⁷⁸. ומשום הכי הלל מחייב העני שאמר טרוד במזונותי כו'¹⁷⁹ ועשה מלאכתו קבע. ומדורות אחרונים¹⁸⁰ אין ראייה דאין עונש ברבר, דיש לומר שטעו בדמיונם שדימו להתקיים בידם זה וזה, כדמשמע מדקאמר זה וזה לא נתקיים בידם מכלל שהם דימו שיתקיים, אלא שלא עלתה בידם משום דעברו אדרכי אחא כסוף פ"ק דיומא¹⁸¹ ודברת במ¹⁸² עשה קבע כו'. וכן הוא בספרי¹⁸³. ועיין רמב"ם¹⁸⁴ לקיים מצוה זו כראוי כו' עם עושר לקנות עושר, אבל לדי כו', מכלל מי שעושה מלאכתו קבע כדי לקנות עושר אינו מקיים המצוה כראוי, משום דס"ל דדרשה גמורה היא ולא אסמכתא בעלמא, דלא קיי"ל כרשב"י ורבין¹⁸⁵ אמי דבפרק אחד שהחית כו', דהא גבי להם הפנים נמי לא קיי"ל כו' יוסי אלא כת"ק¹⁸⁶. ומיהו היינו לקנות עושר, אבל לדי מחסורו שרי מדאורייתא¹⁸⁷, כדכתב¹⁸⁸ ואספת דגנך סתם הנהג מנהג דרך ארץ¹⁸⁹, ולא נתנה תורה קצבה ושיעור למלאכה¹⁹⁰ אלא מסתמא יעשה כדי צרכו לדי מחסורו. ומ"ש הרמב"ם היי צער תחיה כו', לאו חיובא דאורייתא הוא, אלא שזו דרכה של תורה דייקא, ומי שרוצה להיות מוכתר בכחה אי אפשר בענין אחר¹⁹¹, אבל מי שאינו רוצה להיות מוכתר, רק לקיים מצות עשה דאורייתא ודרבנן שהן חובה, דלא אשכחן שהייתה תורה לסבול היי צער¹⁹² (וכמו דפטר בבבאי גונא מיאר מצות עשה להיות בצער ולפור ממונו אפילו למצות שהן חובה כמ"ש התוספות והרא"ש בפ"ק דבי"ק¹⁹³ ע"ש), לרבי ישמעאל דואספת דגנך מיירי בעושים רצונו. וגם רשב"י לא פליג בהא כלל, אלא דס"ל דקרא מיירי באין עושין רצונו, דאז אינה נעשית ע"י אחרים והתירה התורה לעשות בעצמו, וע"ז נאמר ואספת דגנך, משום דאז אי אפשר בענין אחר, מאתר שאין זוכים ליעשות ע"י אחרים, וכי ימותו ברעב. ובכחאי גזונא נמי מיירי במנהגו. אבל כל אדם ראוי לו להיות עושה רצונו ולקיים ולהגות יומם ולילה ככתבו, ולבטוח שמלאכתו תיעשה ע"י אחרים. ורבי ישמעאל לא ס"ל הכי שישמוך אדם על זה. אי נמי משום דס"ל דאפילו בעושים רצונו כתיב ואספת וגו', אבל לענין קבע ועראי לא פליגי ר' ישמעאל ור' שמעון, דכ"ע ס"ל דמדינא שרי עד שיהיה לו די מחסורו, ומשום הכי לא נתנה תורה שיעור וקצבה למלאכה ולא לתלמוד תורה. ואתיי שפיר

ציונים לקונטרס אחרון

- קעג כולעיל (ד"ה ומכל מקום).
 קעזי ברכת לה, ב (דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי זו וזו נתקיימה בידן). וכ"ה לקמן בפנים ה"ב, לעיל סי' קנו ס"א.
 קעזי יומא לה, ב. וכ"ה לקמן שם.
 קעזי בכריתו שם: דורות האחרונים שעשו מלאכתן קבע ותורתן עראי זו וזו לא נתקיימה בידן.
 קעזי יט, ב. וכ"ה לקמן שם.
 קעזי דברים ו, ז.
 קעזי ואתחנן פוסקא לר.
 קפ פ"ג ה"ז: מי שנשאו לכו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה... ולא ישום על לכו שיקנה תורה עם עושר וכבוד כדחת... והיי עשר תחיה וברתה את עמל... עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי.
 קפא במשנה מנחות צט, ב: אלו מושכן ואלו מניחין וטפחו של זה כנגד טפחו של זה שנאמר (שמות כה, ל) לפני תמיד, רבי יוסי אומר אפילו אלו נטלין ולהיות מוכתר בכתר תורה... ולא ישום על לכו שיקנה תורה עם עושר וכבוד כדחת... והיי עשר תחיה וברתה את עמל... עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי.
 קפב פ"ג ה"ז: מי שנשאו לכו לקיים מצוה זו כראוי ומלאכתו עראי אף זה היתה תמיד. וקיי"ל (רמב"ם הל' תמיון ומוספי פ"ה ה"ד) וראו רמב"ם הל' ת"ת פ"א ה"ח (לקבוע לו זמן לת"ת ביום ובלילה).
 73.
 קפז אמנם ראה לקמן בפנים (ה"ד), שמי שלא הגיע למרה זו אינו חייב לחיות חיי צער ולעשות מלאכתו עראי כדי להרבות בלימוד (משא"כ ת"ח).
 קפח ט, וע"כ תורה אלימא. ראש שם י, ז. וראה גם רמ"א א"ח ס' תרנו.

הלכות תלמוד תורה פרק ג תפג

עבירה¹ רק שרועה לישא כרי לקיים מצות פריה ורביה והרי הוא פטור ממנה¹⁰ כי הוא נדחית מפני מצות תלמוד תורה השקולה כנגד כל המצוות¹⁰.

קונטרס אחרון

הא דתנן⁹⁹ תלמוד תורה היא מדברים שאין להם שיעור אפילו למטה צ"ש בירושלמי^{103א}, ומשום הכי נמי פסק הסמ"ג^{137ג} כרבי אמי במנחות, והיינו בשעת הדחק שאי אפשר בענין אחר למצוא די מחסורו (ולא משום דכדאי ר' שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק^{137ג}). ואתי שפיר נמי דדורות האחרונים לא עברו אדאורייתא ח"ו^{137ג}, אלא אמדת חסידות לחיות היי צער כדי לזכות בכתיב תורה, שאי אפשר אלא בתורתו קבע. ודורות הראשונים מתוך שהסידים הם היתה מלאכתן מתברכת^{137ג} למלאת די מחסורן במלאכת עראי. אבל ראוי ונכון לכל אדם לקבל עליו אפילו היי צער, גם אם לא יזכה להיות מלאכתו מתברכת כדי לזכות בכתיבה של תורה, שאי אפשר כלל במלאכתו קבע. ודורות האחרונים טעו בדמיונות כמו שנתבאר לעיל. ואתי שפיר נמי מ"ש הטור או"ח סי' קנ"ו^{137ג} מדדת חסידות לעשות תורתו קבע ח"ו^{137ג}. ומשום הכי נמי אמרו דהלל דוקא היה מחייב את העניים^{137ג} (ואשכחן כהאי גוונא עונש על ביטול מצוה אף שפטור מדינא, גבי ציצית כרב קטינא פרק התכלת^{137ג}, לפי דעת הטור ושי"ע סי' כ"ד¹, דלא ס"ל כמ"ש המרדכי שם ח"ו דוקא במי שמתור עלילות ח"ו), על שלא נהגו במדת חסידות כמותו לסבול חיי צער כדי לזכות בכתיב תורה [וכהאי גוונא אשכחן בצרפית שאמרה לאליהו¹¹ להזכיר עוני ולהמית ח"ו, אע"פ שהיתה צדקת]. ומיהו היינו דוקא במי שראוי לכך שדעתו יפה להצליח בלימודו¹¹ ולהיות ח"ח דומיא דהלל, וכן דורות (הראשונים) האחרונים מיירי ככהאי גוונא, מדקאמר לא נתקיים מכלל דראויים להתקיים, אבל בעל הבית דלאו בר הכי הוא לזכות בכתיב תורה לעולם, אין עליו שום עונש אם לא ינהוג במדת חסידות ח"ו¹¹, ואדרבה מוטב שירבה בסחורה להחזיק תלמידי חכמים¹¹. ואתי שפיר הא דאמר ר' יהושע בפ"י דנדה¹¹ מרבה בסחורה ח"ו, אע"ג דס"ל בירושלמי פ"ק דפאה דהוגת בו יומם ולילה כמטמיעו. ואתי שפיר נמי הא דא"ר אמי ורשב"י במנחות¹¹ גם שלא בשעת הדחק לדי מחסורו בצמצום לבר אלא אפילו בהרוחה, כמשמעות המדרש בתלים א'¹¹ דאין לנו פנאי סתם.

יך ראה גמרא שם. רמב"ם שם.

טו ודב"ם הכי אישות פט"ו ה"ב (עוסק במצות פטור מן המצוות. ונתבאר בקמ"ח ר"ח אבל מ"ש).

טז ראה פאה פ"א מ"א. רמב"ם פ"ג ה"ג. מור ושי"ע סי' רטו סי"ח. ראה לקמן פ"ה ה"ג (דכשעוסק בקדשים

ציונים לקונטרס אחרון

קפט פאה פ"א מ"א.
קצ ראה גם לקמן בפנים פ"ד סוף ה"ו. והיינו כשצריך לעבור כל היום לדי מחסורו.
קצא פאה פ"א ה"א (לענין הפאה והבכורים והראיות). וראה חידושי צ"צ פאה רפ"א (וח' א).
קצב מ"ג יב (נח, א. הובא בהנחות מיימנית פ"א אות ז. ורפ"א ושי"ע רס"י רמז); בשעת דחוקות ... אפילו לא קרא אלא ק"ש שחרית וערבית קיים מצוה לא ימוש. וכ"ה לקמן בפנים ה"ד, ופ"ד סוף ה"ו.
קצג כדאמרין בברכות ט, ט. אלא שגם רבי ישמעאל מדה בזה, ואפילו בתחלת לימודו.
קצד שלא עשו מלאכתו קבע כדי לקנות עושר (שהו חוב בדאורייתא), אלא לדי מחסורו (שהויה רק מדת חסידות).
קצה ברכות לב, ב.
קצו שהביא הא דחסידים הראשונים ח"ו.
קצז דמירוי כשפאלכת עראי אינה מספקת לדי מחסורו.
קצח כדלקמן בפנים היג ושי"ע.

ומהרות אינה שקולה כנגד כל המצוות, אלא גדולה מכל המצוות), ובק"א כאן (ד"ה ונכל מקום, משום דרועת התורה עדיפה מנועשה. וב"ה ונכל מקום, שהוה מנעם העוסק במצוה פטור מן המצוות). קבמ דב"י תורה ח"ה ע' ג.

קצט מנחות מא, א (בזמן דיאכא ויתחא ענשינן).

ר ס"א וס"ו. לעיל שם ס"א וס"ח.

רא הלכות קטנות רמז התלמך (שיש לו טלית בת ארבע מנפות ומחור עלילות כדי להפטר מן המצוות ענש).

רב מלכים א, יח. בראשית רבה ג, יא.

רג כדלקמן בפנים ה"ד ושי"ע.

רד לעיל (ד"ה ומיהו זה) נתבאר לדעת רשב"י, שמי שאינו בר הכי אינו צריך ללמוד כל היום ומלאכתו נעשית ע"י אחרים, וכאן מבאר אף לרבי ישמעאל, שמי שאינו בר הכי יכול אינו צריך לחיות חיי צער ח"ו.

רה טור ושי"ע סי' רמו סי"א. והיינו שיעשה מלאכתו קבע גם כדי לקנות עושר. וכ"ה לקמן שם.

רו ע, ב.

רז צט, ב (שסגני בפיק אחר שחרית ח"ו או בק"ש שחרית ח"ו).

רח שהובא לעיל (ד"ה ומיהו זה); רוצים אנו ליגע בתורה ויז וליילה אבל אין לנו פנאי ח"ו ק"ש שחרית וערבית ומעלה עליהם הכתוב ח"ו.

תפר

הלכות תלמוד תורה פרק ג

ולא אמרו שממטלין ומפסיקין מתלמוד תורה כדי לקיים מצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים¹ כמו שכתבאר² אלא להפסיק לפי שעה וזמן מה שאין בו אלא ביטול מצות העסק ולילמוד התורה תמיד אבל לא ביטול מצות (מ)ידיעת התורה³ באר היטב בפירושה שהן ההלכות כולן במעמיהן בדרך קצרה.

ולכן בימיהם שהיו לומדים עם הנערים מכן עשר שנים ואילך חמש שנים משנה וחמש שנים תלמוד שהם המעמים בדרך קצרה⁴ אם לא היה נושא כשעברו עליו עשרים שנה⁵ היה עובר על מצות עשה של תורה⁶ פרו ורבו ותחלת זמנה הוא מכן שמונה עשרה⁷ כי גם אחר הנישואין יוכל ללמוד ב' או ג' שנים⁸ בלי טרדה גדולה כל כך במים ויליד בנים הרבה:

ב ומו שאי אפשר לו בלא אשה מפני שיצרו מתגבר עליו עד שנמצא שאין לבו פנוי ישא אשה תחלה⁹ כדי ללמוד בטהרה¹⁰ בלי הרהורים¹¹ ואח"כ ללמוד תורה שבקל פה כולה.

ואף שיש לו בנים וצריך לעסוק במלאכה לפרנס אשתו ובניו¹² ואינו יכול לעסוק כל היום כולו בתורה¹³ שיוכל ללמוד את כולה ולכוון היטב כל ההלכות במעמיהן בדרך קצרה בעשר שנים כמו העוסק בה כל היום כולו¹⁴ הרי אמרו¹⁵ לא עליך המלאכה לגמור וגם אי אתה בן הורין ליבטל הימנה¹⁶ מלהרבות ולהוסיף בה מדי יום ביום עד שילמוד ויכוון את

קונטרס אחרון

וכדאייתא בהרי"א בתנחומא פרשת ויקהל¹⁷ זה רץ לזיתו כו', והיינו להרוחה ביין ושמן, בבעל הבית דלאו בר הכי הוא. ואין בזה מלת חסידות¹⁸, דא"כ איך יתקיימו בנו חכמי ישראל, דעם הארץ גמור שונא החכמים¹⁹, אלא בסתם בעלי בתים שהם במקרא ובמשנה, כדתינא בריש פ"ק דברכות²⁰ אדם בא מן השדה בערב כו' רגיל לשנות שונה כו':

יז ומצות פריה ורביה היא חובת הגוף כמובן ולולב (ק"א ר"ה אבל אין לו"ב).
יח פ"ד ה"ג, ושל"ג.
יט שריהים שעל צווארו שע"י נישואין הוא ביטול תמיד (ראה לעיל פ"א ק"א סק"א מו"ה ועד). וראה ק"א כאן (ד"ה נבטל מקום, דאי משום שיוכל לקיימה אח"כ, אמו יזי דע כמה הוי. ובר"ח אבל מ"ש, שכל"ה גם תפסק במצות שבטל תמיד).
כ כדלעיל פ"א ה"א, ושל"ג.
כא קידושין שם (בין שהגיע ב'). רמב"ם הל' אישות שם ה"ב (ובין שנעברו עשרים שנה). מור ושל"ע אה"ע שם ס"א. וראה ק"א (ד"ה ומכל מקום) שבשעוסק בתורה יכול לראות את מצות פריה ורביה שנים רבות אחר כ' שנה.
כב בראשית א', בת. ויבמת ספ"ו. רמב"ם שם ה"א.
כג אבות סוף פ"ה. רמב"ם שם ה"ב (ראה מ"ט שם). מור ושל"ע שם מ"ג. הלכת מוחקק שם. בית שמואל שם. וראה לעיל פ"א ק"א סק"א (ד"ה והנה) שלהרמב"ם היינו תחלת שנותה עשרה, ולתום' – יז שלימות.
כד ראה אנ"ק ח"א ע' ר"ב. ח"ב ע' קם (לצדדן קתני,

מתחלת או מסוף שנת י"ח, עד סוף שנת עשרים). לעיל פ"א ה"א (שחמש שנים מקרא משנה ותלמוד הם בתחלת השנה, והיינו לכאורה עד תחלת שנת עשרים). רשימות חוב' נה ע' 8. הע"ב התע' ע' 46.
כה רמב"ם פ"א ה"ה, מבריתא שם קידושין כג, ב. מור ושל"ע ס' רמז ס"ב.
כו יומא ע"ב, ב. מנחות ק, א. תוס' קידושין שם ד"ה הא. לבוש ס"ב.
כז רש"י קידושין שם סו"ה הא לך, יומא שם ד"ה נושא. וראה גם לעיל ה"א.
כח כדלעיל ה"א. וראה הערות תצוינים ב/8.
כט כדעת רבי ישמעאל ברכות לה, ב.
ל ראה לעיל ה"א, וב"א ה"א, שלפי מדר תלמוד ביהמה היו גומרים תושבתי כולה חך עשר שנים.
לא אבות ספ"ב. וכדלעיל פ"ב ה"ג ושל"ג.
לב כדלעיל פ"ב ה"ה ושל"ג. וכאן הבונה שעכ"פ ישתדל ללמוד את כולה, ע"י שילמוד כל יום במשך עשרים שנה או יותר. וכדלעיל בתמשך, אם יעשה תורתו קבע ומלאכתו קריא.

ציונים לקונטרס אחרון

רט הובא בטור א"י"ח ס' רצ בשם מרדכי. לעיל שם ס"ה.
רי אמנם ראה לקמן בפנים ה"ד (אבל מי שלא הגיע למדרז זה כו' אינו חייב כו' אי"כ עושה במרת

חסידות ואהבת התורה).
דיא פסחים מט, ב, ב"מ לג, ב.
ריב ד, ב (שנוכר רק מקרא ומשנה).

הלכות תלמוד תורה פרק ג תפה

כולה ע"י שיחורר עליה כראוי¹⁷ ואם לא יגמור בעשר שנים יגמור בעשרים שנה או יותר¹⁷.
 וחייב הוא מן התורה לקבוע לו עת גדולה לתלמוד תורה בכל יום כמו חצי היום לפחות
 מלבד לימוד הלילה¹⁷ ולא יעסוק במלאכה כל היום או רובו שנאמר¹⁷ ודברת במ ודלא
 כבר נאמר ושננתם¹⁷ ומה תלמוד לומר ודברת במ שלא יהא כל דיבורך אלא במ¹⁷ כלומר
 שתעשה עיקר ולא מפלה¹⁷ ועל כן חייב לעשות תורתו קבע¹⁸ ומלאכתו עראי¹⁹.

וכשיעשה כן יוכל¹⁸ גם כן לבא עכ"פ לדידי ידעית עיקר התורה שבעל פה כולה¹⁹ שהוא
 פירוש התרי"ג מצות כהלכותיהן בתנאיהן ודקדוקיהן ודקדוקי סופרים¹⁹ מה שאין כן
 העושה מלאכתו קבע ותורתו עראי לא יוכל לבא לעולם לדידי ידעית התורה שבעל פה
 כולה כי במשך ואורך הזמן יותר מדאי ישכח הראשונות ולא תועיל לו החזרה שהזר עליה
 כל כך כמו שהזר העושה תורתו קבע ואם יחזור עליהן הרבה יותר מדאי לא יתיה לו
 זמן כל כך לתלמוד ולהוסיף עוד הרבה בלימודו ולחזור עליו כראוי ועוד כי להעמיד
 גרסתו¹⁹ ולמוד התורה שבעל פה כולה שלא תשתכח ממנו¹⁹ אין הדבר תלוי בחזרה
 לבדה שיחזור פעמים רבות מאד אלא גם בעזרת ה' וישועתו כי יש גע¹⁹ מאד לחזור על
 לימודו פעמים אין מספר ואף על פי כן משכח בזמן קרוב כי הוא שכחן גדול במבטו
 ותולדתו¹⁹ ואין הקדוש ברוך הוא עוזר לזה שעושה מלאכתו קבע ותורתו עראי אלא למי
 שעושה תורתו קבע ומלאכתו עראי ומשלך יתבו על ה'¹⁹ כי אין מעצור לה' להושיע ברב
 או במעט²⁰ עסק ומלאכה וכך אמרו חכמים²¹ דורות הראשונים עשו תורתם קבע
 ומלאכתם עראי זה וזה נתקיים בידם²² ודורות האחרונים שעשו תורתם עראי ומלאכתם
 קבע זה וזה לא נתקיים בידם:

ג. ולכן מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי²³ יעשה מלאכה בכל יום מעט כדי חייו²⁴

לג כדלעיל פ"ב ה"ג.
לד ראה גם לקמן פ"ד ה"ג.
לה כולקטן ה"ד, פ"ד ה"ח.
לו רבי'ם ג, ו.
לז רבי'ם שם.
לח פ"א ה"ה, פ"ב ה"ג.
לה רש"י עה"ת שם ד"ה דברת (עיקר הבודק). רבנו יונה
 ברכות ס"ב ד"ה דברת במ (כל דברך). וראה לק"ש
 ח"ו נ' 268 הערה 2. וה"ו נ' 463 הערה 36.
לט ספרי ואתקן פל"ה. ונמרא (ברייתא) יוחא י"ט, ב.
 וראה גם לקמן פ"ד ה"ו.
מ רב אחא בברייתא שם. וראה ק"א ד"ה ולרבי ישמעאל,
 להרמב"ם ברשא נגזרה היא ולא אמכחא. לקמן סוף
 ה"ג (שקבלו חכמים בפירוש הפסוק ודברת במ). ה"ה
 (ופירשו חכמים). פ"ד ה"ר"ד.
מא אבות פ"א נמ"ו. ברבות לה, ב. רמב"ם פ"ג ה"ו. מור
 וש"ע א"ח ס"י קנ"א. לעיל שם ס"א. לקמן פ"ד
 ה"ו.
מב ברכות שם. רמב"ם שם. מור וש"ע שם. לעיל שם
 (כדי פירוסו מלבד). לקמן ה"ד. ונבאר בק"א ד"ה
 ולרבי ישמעאל.
מג כולקטן סוף המעיק: נתקיים בידם. ונבאר בק"א שם.
מד הינו עוד מעט לעשות תורתו קבע (בנוסף למצות
 ודברת במ לעיל). נחמת מצות ידיעת התורה
 (שבתהלת למועד). וראה לקמן סוף ה"ג (שאהר שלמד כבר

כל התורה נשאר עליו לעשות תורתו קבע רק ממעט
 הראשון ה"ל). פ"ד סוף ה"ו (שאהר שלמד כל התורה, יש
 אופן שהתורה מכללה לצאת י"ח בפרק אחד שהרי"ט כו).
מה כדלעיל פ"ב ה"א.
מו מנייה ג, ב.
מז רש"י שם ד"ה לאוקמי. וראה גם ק"א ד"ה ומיהו).
מח רש"י שם ד"ה סיעתא.
מט כדלעיל פ"ב ה"ה.
נ ע"פ תהלים נה, כג.
נא סוד א"ח ס"י קנ"ה. ע"פ שנואל א י"ג.
נב ברכות לה, ב. מור שם. ונבאר בק"א ד"ה ולרבי
 ישמעאל ד"ה ומיהו).
נג ראה גם לעיל ס"י קנ"א. וראה עוד שם א"ב כל
 תורה שאין עמה מלאכה סופה במלה, כי תעניו יעביתו
 על דעת קמ"ו.
נד דמ"ב פ"ג ה"ג. מור ש"י רמ"ו. וכה"ל לעיל א"ח ס"י קנ"ו
 ס"א (מי שהשקע נפשו בתורה בו' מצוה זו כראוי).
 וראה לקמן ה"ד (שבת"ח הוא חובב, ומי שלא הגיע למדה
 זו הוא רק מרת חסידות). מנאי פירק אחד שרית (חבה)
 של תורה לקבל חיי צעיר). אמנם ראה ק"א ד"ה ולרבי
 ישמעאל (שמי"ש הרמב"ם מצוה זו כראוי כו, קאי רק על
 החיוב לעשות תורתו קבע ומלאכתו עראי, ולא על לחיות
 חיי צעיר כו, שהוא רק מרת חסידות ולא חוב). לק"ש
 הכ"ה נ' 114 הערה 86. הערות יצוינים 3 א"ב.
נה רמב"ם שם ה"מ. מור ורמ"א סכ"א. לעיל שם.

הלכות תלמוד תורה פרק ג

תפו

בלבד ויסיר התאוות ותענוגי הזמן מלבו¹¹ כמו שאמרו חכמים¹² כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל וימים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל ואין לו לחום על נפש אשתו ובניו¹³ יותר מעל חיי נפשו שהם בעצרו¹⁴ ולזה ודאי תספיק לו מלאכת עראי בישיעת ה' והצלחתו¹⁵ בלי הזכרת מעשה נסים¹⁶.

ולכן אמרו חכמים¹⁷ שהלל מחייב את העניים בדין שמים¹⁸ על שמבטלים מצות תלמוד תורה מחמת מרדתם במונותיהם כל היום או רובו¹⁹ ואין עושין כהלל שהיה הוטב עזים²⁰ בכל יום ומשתכר חצי דינר²¹ והיה נוהג חציו לשומר בית המדרש²² שהיה בשדה כימיהם²³ ומחציו היתה פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו²⁴ דהיינו ג' פונדיונות²⁵ ובכל פונדיון היה ניקח כימיהם לחם כשש בצים²⁶ וזוהו היה מוציא גם שאר הוצאות ביתו וגם לשבתות וימים טובים²⁷ ואף שאין כל אדם יכול לעשות כן ממש כהלל מכל מקום דנין על שלא רצה לעשות כעין מעשה הלל לחיות חיי צער.

וגם מי שלמד כבר כל התורה קודם שנשא והוליד וזוכרה היטב חייב לעשות תורתו קבע לחזור על הראשונות ולהעמיק בעיון ולסבור ולהבין דבר מתוך דבר כפי יכולתו²⁸ ומלאכתו עראי כמו שקבלו חכמים בפירוש הפסוק²⁹ ודברת בם:

ך וכל זה בתלמוד חכם³⁰ שלמד או שדעתו יפה ומצליח בתלמודו³¹ ויוכל להיות תלמוד חכם לתלמוד כל התורה שבעל פה מהתלמוד והפוסקים כמו הרא"ש וכו'³².

אבל מי שלא הגיע למדה זו שיוכל ללמוד מעמי ההלכות ומקורן ואפילו בלימוד המביא לידי מעשה לבדו רק הלכות פסוקות לבדן אף אם יעשה תורתו קבע מחמת קוצר דעתו ונקרא בור³³ וכמו שאמרו על פסוק³⁴ אדם אחד מאלף מצאתי אלה נכנסים למקרא ויצאים מהם מאה מאה נכנסים למשנה כל אינו חייב לחיות חיי צער ולעשות מלאכתו עראי כדי להרבות בלימוד שאינו מכין על בוריו שהוא לימוד ההלכות בלי מעשים כמו שנתבאר למעלה³⁵ וגם עתיד לשכחו אלא אם כן עושה במדת חסידות³⁶ ואהבת התורה.

עב ראה בצהו טו, רע"א. לעיל או"ח סי' רנב ס"ג וס"ד.
עג כולעיל פ"ב ה"ב.
עד דברים ג, ז. וכולעיל ה"ב, ושל"ג ופסקו זה מיידי אף אחר שכבר קיים מצות ידיעת התורה. אמנם כשמלאכתו עראי אינה מספקת לדי מחסרו, ראה לקמן פ"ד ה"ז, שאם כבר למד כל התורה וכולו לצאת י"ח כביעות עתים ביום ובליילה, או אפילו בפרק אחד שחרית בל.
עה של"ג חסכת חזו"ן (קיד, ב) ענין משא ומתן ד"ה ואף. הא ללקמן נטבאר בקרי"א (ד"ה ומידה יהי ד"ה ומידה חיינו).
עו מהרש"א פ"ק סנהדרין ג, א ורא"ה ד"ה אלא.
עז כולעיל פ"ב ה"א.
עח כולעיל שם ושל"ג. וראה גם קרי"א (ד"ה ומידה זה).
עט קהלת ג, כה. קה"ר שם. ויק"ר פ"ב, א. מורש"א שם. פ"ב ה"א.
פא ראה קרי"א שם (ד"ה ולרבי שמעאל ד"ה ומידה חיינו, שקב בת"ח מרת חסידות לחיות חיי צער כולו, אבל מי שאינו ראוי לכך אין בני מרת חסידות). וראה גם קרי"א (ד"ה ומידה זה).
פב (שלומדים זה מאבות פ"ד מ"ז: הוי ממנע בעסק ועסקו בתורה, דמיידי בבטל עסק, וב"ל ל: א: הוא מאן דבעי למתני חסידא לקיים מילי דאבות). ח"י ע' 348 הערת 14 בסופה.

נו רמב"ם שם. מור ורמ"א שם. וראה גם לקמן פ"ד ה"ט.
נז אבות פ"ו מ"ד. רמב"ם שם הל"ג.
נח ראה עירובין כב, א. ויק"ר פ"ג, א.
נט חיי נפשו.
ס ראה נטילה ג, רע"ב. לעיל ה"ב.
סא שנבדקו אצות לרבות לה, ב (לדעת רשב"י). וראה העניית כה, א. וברש"י שם ד"ה אלא.
סב ויזא לה, ב.
סג רש"י שם ד"ה לעני. וראה שחיות קודש ש"פ תשא תשל"ה ס"ז.
סד אף שאינו מספיק לדי מחסרו (ולכן עושין מלאכתו קבע כולו, או כל היום ובמסותפיקם בפרק אחד שחרית כולו, כדלקמן ה"ד). וראה קרי"א מ"ה ולרבי ישמעאל.
סה רמב"ם ב"ב. והנשנות אבות פ"ד מ"ה. וראה גם רמב"ם שם ה"ט ובכ"ז שם.
סו יזאנא שם וברש"י ד"ה טרפניק.
סז יזאנא שם.
סח ראה חזו"ן מורש"א שם. וראה גם רש"י קדרשין כט, ב ד"ה בי רבנן.
סט יזאנא שם.
ע ראה תבנות כה, ב. קדושת יב, א.
עא ראה רע"ב פ"ח מ"ז ועירובין פ"ח מ"ב.

הלכות תלמוד תורה פרק ג

תפז

אבל מן הדין יוצא ידי חובתו בקביעות עתים לתלמוד תורה³⁹ לקיים מה שכתוב⁴⁰ והגות בו יומם ולילה בקביעות עתים ביום ובלילה⁴¹ בכדי ללמוד ולזכור היטב לימוד המביא לידי מעשה שלבי שהוא חובה על הכל דהיינו השולחן ערוך מהלכות הצרכות לכל אדם לידע אותן בלי שאלת חכם⁴² ולימוד בהגרות ומדרשים או ספרי מוסר שנבנו על מדרשי חכמים שדבריהם תורה וקבלה ולא שכל אנושי כמו שנתבאר למעלה⁴³.

ושאר כל היום יעסוק במשא ומתן כדי שיוכל להחזיק ידי תלמידיו חכמים⁴⁴ שהם לומדי התורה יום ולילה⁴⁵ עד שיודעים הלכותיה בטעמיהן על בורין⁴⁶ ויהא נחשב לו כאלו למד כן ממש בעצמו⁴⁷ ותורתם נקראת על שמו⁴⁸ כמו שפירשו החכמים⁴⁹ בפסוק⁵⁰ שמו וזולתו בצאתך ויששכר באהליך וגם יוכל למלאות מחסורי בניו ובנותיו בהרחבת קצת⁵¹ כדי שיוכלו בניו לעסוק בתורה בראוי ולהדרוך בנותיו בדרך ישרה כמו שיתבאר בהלכות צדקה⁵².

ואם אירע לפעמים גודל טרדה במשא ומתן עד שלא יוכל ללמוד כל העת הקבוע לו ביום וכן בלילה⁵³ יוכל לצאת ידי חובת מצות והגית בו יומם ולילה אפילו בלימוד מעט כמו פרק אחד ביום וכן פרק אחד בלילה⁵⁴ ובשעת הרהק⁵⁵ שהמירדה גדולה יותר מראוי ואין פנאי אפילו פרק אחד ויכל לצאת ידי חובתו בקריאת שמע שחרית וערבית⁵⁶ לקיים מצות והגית בו יומם ולילה⁵⁷ כיום שהוא שעת הרהק ואי אפשר בענין אחר.

וכן אפילו מי שדעתו יפה ויוכל ללמוד מעמי ההלכות מהתלמוד שצריך לעשות תורתו קבוע ומלאכתו עראי⁵⁸ אם אירע לו לפעמים⁵⁹ שצריך להתעסק במלאכתו ופרנסתו כל היום כולו ואי אפשר לו ליפנות ממנה כלל בלי הפסד⁶⁰ וקיים גם כן מצות והגית בו יומם ולילה בפרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית ובשעת הרהק מאד שגם זה אי אפשר לו ויכל לצאת ידי חובתו בקריאת שמע שחרית וערבית.

צו ראה לעיל או"ח סי' קנ"ב.
צז רבי אבן מנחם צ"ט, ב. וראה ק"א ד"ח ולרבי ישעיהו, שכתב הכל בשעת הרהק. לקמן פ"ד ה"ו. תניא אנה"ק סי' כ"ב (דהיינו הלכות). לק"ש ח"ג ע' 916 הערה 14. ח"ה ע' 33. ח"ד ע' 21. ח"פ ע' 221 הערה 11. שלחן הערוך ח"ג ע' רמ"ח. הערות ועינים 17/7.
צח סמ"ג מ"ע יב (צ"ח, א). התנות מיימנות ה"ל ת"ת פ"א אות ז. רמ"א שם. ש"ך שם סק"א.
צט רבינו רשב"י מנחות שם. ונחבאי בק"א שם, שאין זה משום רבדאי רבי שמעון ללמוד עליו בשעת הרהק, אלא רבדאי ק"ל בשעת הרהק. וראה גם שם ח, א וברש"י ד"ה כיון. תק"ל רמ"א (מ, א). מדרש תהלים א, ב. לק"ש ח"ה ע' 32. הערה 35. ח"א ע' 112 הערה 42.
ק ראה מנחות שם (לא ימוש). סמ"ג והגות מיימנות שם (כ"ל). רמ"א שם (לא ימוש מפך – ישעה נב, כא).
קא בדלעיל ח"ב.
קב שאו אינו מפריע על מלהספיק ללמוד כל התורה. אמנם לענין לעשות מלאכתו קבוע, ראה לקמן פ"ד ח"ו, שרק אחר שלמד כבר כל התורה יכול לקיים מצות והגית בפרק אחד שחרית כ"ו.
קג בדלעיל מנכ"ט. והתנות מיימנות ורמ"א, שהכי ק"ל בשעת הרהק, וראה לעיל או"ח סי' קנ"ב (לא יעברנו אף אם הוא סבור להרדוף הרבה).

פב ראה שבת לא, סמ"א וברש"י שם ד"ה קבעת. ע"ז ימ, ב וברש"י שם ד"ה אשר, וראה תניא אנה"ק סי' ג (קט"ו, א). לקמן ד"ה (במפתח מאחרים).
פג וישעיהו א, ה.
פד רמב"ם פ"א ה"ח. מור וש"ע סי' רמ"א. ואינו חייב לעסוק בתורה יומם ולילה ממש, כדלקמן ד"ה. וראה גם לקמן פ"ד ח"ה. לעיל או"ח סי' קנ"ב פט"ג א"ב.
פה ראה גם לעיל פ"ב ה"ג.
פו פ"ב ה"ב ד"ה"ו. וראה גם בהקדמת התניא.
פז מור וש"ע שם (יפסיק לאחרים הלומדים). ונתבאר בק"א במפור. וראה לעיל פ"א ה"ז (שלא יעשה כן אם יוכל לקיימה בעצמו).
פח כדלקמן ד"ה. וכדלעיל סי' קנ"ב פ"א.
פט כדלעיל פ"ב ה"א.
צ מור וש"ע א"א שם (כאלו לומד בעצמו). וראה הערות וציונים 32/4.
צא ויפ"ד פ"ה, ב. וראה גם רש"י סוטה כא, מו"ע"א ד"ה שמעון, וזכרים גם, א ד"ה שמעון.
צב ויק"ד שם. וראה גם ב"ר פ"ב, ה. פ"ז"א, יט. תחומא רוח יא.
צג זכרים לו, ה.
צד כלומר מנכ"ט לשעור המבואר לעיל פ"א ה"ו.
צה הלכות אלו בשש"ע לא הגיע לירושלמי. וראה רמב"ם ה"ל מנחות ענינים פ"ה ה"ג. מור וש"ע סי' רמ"א ש"ך סי' רמ"ב סק"ג. לעיל שם.

תפח הלכות תלמוד תורה פרק ג

וכן מי שהוא בעל יסורים או שהוא זקן מופלג שתשש כחו ואינו יכול לעסוק תמיד בתורה חייב לקבוע לו עתים לתלמוד תורה כיום ובלילה^{קד} כפי כחו ויכלתו ואם אינו יכול לקבוע עתים גדולים יוכל לצאת ידי חובתו בפרק אחד שחרית ופיק אחד ערבית:

ה וכל זה במתפרנס ממעשה ידיו ממש אבל אם מלאכתו נעשתה על ידי אחרים וכן המתפרנס מהצדקה של קהל או יתירים חייב לעסוק בתורה יומם ולילה ממש^{קה} בכל ענין ואינו יוצא ידי חובתו כלל מן התורה בקביעות עתים גם אם דעתו קצרה ללמוד מעמי ההלכות^{קט} שהרי נאמר בתורה סתם על כל אדם מישראל^{קכ} ודברת בם כשבתך כביתך ובלכתך בדרך וגו'^{קכא} ופירשו חכמים^{קכב} לעשותם קבע ועיקר ומלאכתו עראי כשצריך למעשה ידיו^{קכג} אבל דברים במלים כלל לא^{קכד} ואם שח עובר בעשה שנאמר ודברת בם ולא בדברים במלים^{קכה} וזה שקובע עתים לתורה דרשו עליו חכמים^{קכז} שהוא מיפר תורה כמ"ש^{קכח} עת לעשות לה' הפרו תורתך.

ואפילו עני המחור על הפתחים^{קכט} חייב לעסוק בתורה שאר כל היום וכל הלילה:

ז וגם המתפרנס ממעשה ידיו ואפילו תורתו עראי בקביעות עתים לא הותר לו מן התורה אלא לעסוק בעסקיו שהם צרכי פרנסתו ומשא ומתן ממה שאמרה תורה ואספת דגנך^{קל} אבל לא בדברים במלים לגמרי^{קלא} בין לדבר בין לשמוע^{קלב} כי בכל עת שאינו עוסק בפרנסתו חייב לעסוק בתורה בכל עת שאפשר לו^{קלג}.

ואפילו כשהולך בדרך כמ"ש^{קלד} ובלכתך בדרך ואם מהלך יחיד ומפנה לבו לבטלה מתחייב בנפשו^{קלה} ושנים שמהלכין בדרך ואין ביניהם דברי תורה ראויים לישוף באש^{קלז}.

וכל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק עליו הכתוב אומר^{קלח} כי את דבר ה' בזה וגו' כלומר שדבר ה' אינו יקר וחשוב בעיניו כל כך לעסוק בו וכאלו מתלוצץ מדברי תורה^{קלט}

קד (קמא, א). וראה גם ירושלמי ברכות ספ"ט. מנהדרין צג. ב ורש"י שם ד"ה לומר.
קה תהלים קיט, קכו.
קטו רמב"ם פ"א הל"ח. מור ושירע"י סי' רמו ס"א. וראה גם לעיל א"ח סי' קנה ס"א.
קטז דברים י"ח, ד. ספרי עקב פל"ו. ברכות לה, ב. וראה לקמן פ"ד הל"ו. ק"א (ד"ה ולכי ישמעאל).
קז הדר"י פ"ב דברכות (מ, ב) ד"ה ודברת עשה. וראה לעיל הל"ה ובתנכמן שם.
קח ראה כתובות ה, ב. דרך ארץ ונזא"פ פ"ה. סמ"ג לאוין יג.
קט ראה ב"י א"ח סי' מז ד"ה תבוב בתשובת. סי' שז סק"ו ובק"ח. לעיל שם ס"ז. סי' קנ ספ"ו.
קכ דברים ג, ז. מ"א סי' ק סק"י. לעיל שם ס"ז. וראה לעיל פ"א ק"א סק"א בתחלתו. לקו"ש הל"ה ע' 198 וא"לך.
קכא תשנ"ט פ"ג דאבות מ"ה. וראה תנ"א פ"א.
קכב תענית י, ב. סוטה מט, א. וראה הד"א מור"ש"א תענית שם.
קכג כמדבר מו, יא (כי דבר גו). מנהדרין צט, סק"א.
קכד ספרי שלח פ"ב רמב"ם ספ"ג. שירע"י סי' רנה סכ"ח.
קכה תנ"א פ"א (עליו דרשו ר"ל). וראה לעיל א"ח סי' פה ס"א.
קכז ראה תוס' י"ט אבות פ"ג מ"ה. וראה גם לעיל א"ח סי' מו ס"א.

קד רמב"ם פ"א הל"ח. מור ושירע"י סי' רמו ס"א. וראה גם לעיל א"ח סי' קנה ס"א.
קה מנחות צג, ב. כרבי ישמעאל. ובלקמן הל"ו. לעיל א"ח סי' קנו ס"א (חייב לקיים והגית בו יומם ולילה כמשמעו). וראה גם רמב"ם פ"ג הל"ט ורמ"א סי' רנו סכ"א.
קו כדלעיל הל"ד.
קז ראה לעיל פ"ב הל"ח.
קח דברים ג, ז.
קט הובא לעיל הל"ב, ש"ג.
קי ויכין שאין צריך למעשה ידיו, צריך ללמוד יום ולילה ממש.
קיא ראה גם לקמן הל"ו (בין לדבר בין לשמוע). לעיל סי' קנו ספ"ו (שירת הילדות וקלות ראש). סי' שז ס"ב (מושב לצים). תנ"א פ"ה לב, א (בדברים במלים לגמרי שאין בהם צורך כלל לעבודת ה'). שם פ"ח יג, א (שאפשר לו לעסוק בתורה ועוסק בדברים במלים).
קיב רבא יוחא י"ט, ב (ולא בדברים אחרים). מדרש תהלים (מאבתי) ל"א, ד. סמ"ג לאוין יג. והגות מיינונית (קישנא) מופ"ג. סמ"ג סי' קה. הרי"ם פ"ד אות כו. מ"א א"ח סי' קנו. לעיל שם סמ"ז (ולא בדברים אחרים). וראה רמ"א סי' רנו סכ"ח. לקו"ש הל"ה ע' 405 הערה 5.
קיג בחדושי שו"ט שמואל בתחלתו, הובא בריקוט תהלים קיט רחוק תתנו, ובש"ל"ח מסכת שבעות

הלכות תלמוד תורה פרק ג

ולכך כששנים יושבים יחד ואין ביניהם דברי תורה נקרא מושבם ביחד מושב לצינים שנאמר בכתוב ^{קסב} ובמושב לצינים לא ישב כי אם בתורת ה' הפצו.

וכל יושבי קרנות שהזכירו בדברי חכמים ^{קסג} הם עמי הארץ שאינם יודעים לתלמוד כלל ^{קסד} ולפיכך אמרו ^{קסז} שישבת בתי כנסיות של עמי הארץ ^{קסח} מצויאים את האדם מן העולם:

ז ולא דברים במלים בלבד אלא אפילו בחכמות העולם אסור לעסוק ^{קסח} שנאמר ^{קסח} ודברת בם שלא תעריב עמהם דברים אחרים ^{קסז} ואפילו מי שלמד כבר כל התורה כולה

שנא יאמר למדתי חכמת ישראל אך ואלמוד חכמת אומות העולם תלמוד לומר ^{קסז} ואת חקותי תשמרו ללכת בהם אין לך רשות ליפטר מתוכם ^{קסז} ואין צריך לומר תלמיד חכם ^{קסז}

שחייב לקיים והגית בו יומם ולילה ^{קסז} ממש ^{קסז} יצא ויברוק שעה שאינה מן היום ולא מן הלילה ועסקו בהם ^{קסז} ומכל מקום באקראי מותר לתלמיד חכם לתלמוד בשאר חכמות ^{קסז}

שיוכל לתלמוד מתוכם דברי תורה ויראת שמים ודרך ארץ ^{קסז} אבל לא שאר העם ^{קסז}.

ובלבד שלא יהיו ספרי מינים ^{קסז} שהם ספרי הפלסופים מאומות העולם שהיו מינים ^{קסז} וכופרים בהשגחה ^{קסז} ובנבואה ^{קסז} שאסור לקרות ולעיין בהם כלל אפילו באקראי ואפילו

לתלמוד מתוכם איהו מוסר ויראת שמים ^{קסז} ולכן גם כשדבריהם הובאו בספרי ישראל צריך לזהר מהם ^{קסז} לעיהם אמרו חכמים ^{קסז} שהקורא בספרים החיצונים אין לו חלק לעוה"ב

ולא עסקי בהם מקצת חכמי הדורות שלפנינו אלא כדי להשיב עליהם דתניו להשעה היתה צריכה לכך לחשובת המינים מאומות העולם ^{קסז} שהיו בדורותיהם מתוכחים עם ישראל מה שאין בן בדורות אלו ^{קסז}:

נאחזים חייב לקיים הגזית בו יומם ולילה כמשמעו. סי' תנדי סי'ה. לקמן פ"ד ה"ו.
קלת תנחות צ"ט, ב. כדעת רבי שבעמאל (לענין הכמה יונית). וראה ק"א (ר"ה הגה חילוק).
קלט רמ"א שם. וראה לעיל א"ח סי' שז ס"א (לענין ללמוד בשבת).

קמ רי"ט ז"א, הובא בנימוקי יוסף פ"ג דב"ב מ"ח, ב. דבור ה"א (הכמה ומספר). וראה תניא שם (שפתיה לעסוק בהן, כדי להתפרנס טהן בריחו לעבוד ה', או שיער להשתמש בהן לעבודת ה' או לתחלתו). א"ח סי' ע"ג קנן וא"לך. שם ע"י קסו וא"לך.
קמא שאינם יכולים לתלמוד מתוכם דברי תורה ויראת שמים ודרך ארץ.

קמב רמ"ב סתדרין פ"א מ"א. וריב"ש שם. רמ"א שם.
קמג ראה רש"י שבת ד"ה פילוסופא. רמב"ם הל' תשובה פ"ג ה"ו.

קמד ראה הקדמת הרמב"ם לפיך חלק תוספת העשירי. מ"ג ח"ג פ"ג. הל' שבת הגמורים ע"ז (ה, ב) בשם ר"א: תניא שער היורה והאמנת רפ"ב. אה"ק סי' כה (קלה, ב).

קמה ראה הקדמת הרמב"ם שם חסד השישי. הל' תשובה פ"ג ה"ח. לעיל הל' ריבית מע"ה.

קמו ראה נימוקי יוסף שם. ריב"ש שם.

קמז ראה שו"ת דרימ"א סי' ג.

קמח ר"ע מחשנת ר"פ חזק. ובגמרא שם ק, ב.

קמט ראה גם ק"א ד"ה הגה חילוק (לענין הכמה יונית). קנ ריב"ש שם. דרכי תשובה סי' רנו אות ב.

קנה תהלים א, איב. אבות פ"ג מ"ב.
קנו ראה ברכות כה, ב. ב"ק פב, א. סתדרין ג, א. אבות דר"א ספ"א.
קכו ראה רש"י ברכות כ"ד ר"ה מיושב. תניא פ"ח וספ"ל לעיל א"ח סי' קה ס"ב. לק"ש ח"ג ע' 1005 הערה 22.

קכא אבות פ"ג מ"ו.
קכב שנתכנסים ומדברים בדברים בגלים (רע"ב שם). וראה גם רמב"ם הל' מומתא צרעת בסופה.
קכג שו"ת הרשב"א ח"א סי' תיד. שו"ת הריב"ש סי' מה. ורמ"א סי' רנו ס"ה. וראה תניא ספ"ח (שהוא בכלל דברים בגלים לענין ביטול תורה, והמור יותר מדברים בגלים לענין מומתא הנפש).

קכד דברים ג, ג.
קכה ספרי פרשת ואתחנן פ"ד.
קכז ויקרא י"ה, ד.
קכח ספרי שם. וראה גם ת"כ אה"ו ע"ה פ"ש. רש"י עה"ת שם.

קכח כדלעיל סוף ה"ו ויש ה"ד (אפילו אחר שלמה כל התורה). משא"כ כשאני ת"ח (כדלעיל ה"ד, שיכול להתקבץ בקביעות יתנים ביום ובלילה, ויאר היום לעסוק במשה וכו'). וראה לקמן פ"ד סוף ה"ו (שגם ת"ח שלמד להתקבץ כ"ל).

קכז יתושע א, ה.

קכז תוס' ברכות א, א. ב"ה שכבר, וראה גם וכדלעיל א"ח סי' מו ס"א סי' קט ס"א (שני שני שנתפרנס

הלכות תלמוד תורה פרק ג"ד

ה אסור לתלמיד חכם לעמוד במקום המיונפת לפי שאי אפשר לו בלא הרהורי תורה^א ומכל מקום מותר לו ליכנס לבית הכסא או למרחץ אף מתוך פלפול והלכה שאינה פסוקה^ב ואין הוששין שיהדרה שם בה^ג כמו שהוששין לכך בתפלה^ד וגם אם יבא לו הרהור בעל כרחו שלא ברצונו אנוס הוא^ה ואפילו אם מדבר בה לאנוס מפני רוב גילולו לחבר בה כמעשה דרבי אלעזר כרבי שמעון^ו:

פרק רביעי

א בשלשה כתרים נכתרו ישראל כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות כתר כהונה וזה בו אהרן כתר מלכות וזה בו דוד כתר תורה הרי הוא מונח ועומד ומוכן לכל ישראל כל מי שירצה יבא וימול^א שנאמר^ב מורשה קהילת יעקב שהוא ירושה לכל ישראל^ג שמה תאמר שאותם הכתרים גדולים מכתר תורה הרי הוא אומר^ד כי מלכים ימלוכו ורוזנים יחוקקו צדק בי שרים ישורו הא למדת שכתר תורה גדול מכולם.

אמרו חכמים^א ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ שנאמר^ב יקרה היא מפנינים מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים:

ב ואין לך מצוה בכל המצוות כולן שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה^א אלא תלמוד תורה שקול כנגד כל המצוות כולם^ב שהתלמוד מביא לידי מעשה^ג ונמצא שנזהם בידו^ד כי התלמוד מצד עצמו הוא ג"כ מצוות עשה^ה אף אם לא היה מביא לידי מעשה^ו והואיל והוא מביא ג"כ לידי מעשה כל המצוות כולן שאי אפשר לקיים כל המצוות בהלכתן בתנאיהן והקדושתן בלי לימוד היטב לידע כל ההלכות שהן דקדוקי המצוות ותנאיהן^ז לכך הוא שקול כנגד כל המצוות כולן ולפיכך התלמוד קודם למעשה בכל מקום^ח:

ג היה לפניו עשיית מצוה ותלמוד תורה אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים לא יפסיק

א משילי ג, מו. רמב"ם שם ה"ב, מור שם, רמ"א שם ס"ט.
 ב רמב"ם פ"ג ה"ג, מור ס' רמנ. מירושלמי פאה פ"א ה"א קרוב למהפך.

ג משנה ריש פ"ק דפאה. ובריתא קידושין מ, ב. רמב"ם שם, מור וש"ע שם ס"ח. וראה גם לעיל פ"ג ה"א. לקמן ה"ג ה"ז. לעיל א"ח ס' צ ס"ג. תניא ספ"ה. אנה"ק ס' ז ט' שית' שקול כנגד גמ"ח. וראה לקמן ה"ד (שתשובה שקולה כנגד מצות דיעת התורה). לק"ש ה"ט ע' 345.

ד קידושין שם, ב"ק ז, א. מגילה כו, א. רמב"ם שם, מור שם.
 ה רש"י קידושין שם ד"ה גדול. וראה גם לעיל א"ח מהר"ב ס' א ס"ג (גדול תלמוד שבמביא לידי מעשה ולידי ידיעת התורה).

ו כדלעיל פ"ב ה"א. לקמן ה"ו.
 ז ספרי פרישת עקב פמ"א ופמ"ח. וראה לקמן ה"ג שם או היא גדולה משאר המצוות.

ח היינו מצוות ידיעת התורה שבתחלת לימודו (תוס') קידושין מו, ב סד"ה תלמוד). משא"כ שלאחר שלמד כבר כל התורה (מצות והגות), כדלעיל פ"ג ה"א (במצות יושאין), ולקמן ה"ו (בדבקות ואריכות התפילה). ונתבאר בקי"א (ה"ה אבל מ"ש ור"ה והנה חילוק).

ט קידושין שם, רמב"ם שם (בפ"א ה"ג מור שם, וראה גם לעיל א"ח ס' ג מ"א, ס' ז ס"ג. תניא פ"ה (מעלת מצוות ידיעת התורה על כל המצוות).

קנא ברכות כד, ב. רמ"א ס' רנו ס"ח. האיסור להרהר בהן שם במבוא לעיל א"ח ס' פה ס"א וס' ענ סוס"א.

קנב תרומת הדשן ס' מו. רמ"א שם, ש"ך סק"ח.

קנג ראה רמ"א שם (דבמרחץ שונר עצמו מרהרתי). לעיל שם ס' פה ס"א (הנכנס לבה"כ טוב להשוב השבונותו שלא יבא לידי הרהור).

קנד כדלעיל שם ס' עז ס"ג, וש"נ.

קנה גיזוין ג, א. ורש"י שם ד"ה לאנונית. תרומת הדשן שם.

קנו ובה"ס ק, ב. (שאמר רין בבית הכסא לאנוס).

פרק רביעי

א רמב"ם פ"ג ה"א, ומור ס' רנו, מהגמרא יוחא ע"ב, ב. ספרי קרה פסקא קינ. אבות דר"נ ריש פמ"א. וראה לק"ש ה"ח ע' 35 הערה 9. ה"כ"ח ע' 104 ואילך.

ב דברים לו, ה. רמב"ם שם, מור שם. וראה לק"ש שם ע' 107 הערה 32.

ג ראה מהר"ין זא, סע"ב ספרי ברכה פסקא שמה. תנוונתא ברכה ה. שמורל פ"ג, ג.

ד משלי ח, מרפז. וינא שם, ספרי שם, רמב"ם שם, מור שם.

ה רמב"ם שם, מור שם. וראה ספרי שם, הע"ב סב ע' ג.

ו חזונו סוף פרק ג דהוריות. וראה לעיל א"ח ס' קמו ס"ט, ס' יא ס"ב.